

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

ZPRACOVÁNÍ VYBRANÝCH PROBLÉMŮ V ČESKÝCH
RÉTORICKÝCH PŘÍRUČKÁCH ZE SKLONKU 19. STOLETÍ
(VE SROVNÁNÍ SE SOUČASNÝMI PŘÍRUČKAMI RÉTORIKY)

PROCESSING OF SELECTED PROBLEMS IN CZECH
RHETORICAL HANDBOOKS FROM THE END OF THE 19TH
CENTURY
(COMPARED TO CONTEMPORARY RHETORIC MANUALS)

Bakalářská diplomová práce

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Kateřina Veverková
Olomouc 2023

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

ZPRACOVÁNÍ VYBRANÝCH PROBLÉMŮ V ČESKÝCH
RÉTORICKÝCH PŘÍRUČKÁCH ZE SKLONKU 19. STOLETÍ
(VE SROVNÁNÍ SE SOUČASNÝMI PŘÍRUČKAMI RÉTORIKY)

PROCESSING OF SELECTED PROBLEMS IN CZECH
RHETORICAL HANDBOOKS FROM THE END OF THE 19TH
CENTURY
(COMPARED TO CONTEMPORARY RHETORIC MANUALS)

Bakalářská diplomová práce

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Autor: Kateřina Veverková

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma Zpracování vybraných problémů v českých rétorických příručkách ze sklonku 19. století vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Ondřeje Bláhy, Ph.D., a to za využití informačních zdrojů v seznamu.

V Olomouci dne:

Podpis:

Poděkování

Děkuji mému vedoucímu bakalářské diplomové práce PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. za poskytnutí cenných rad a zpřístupnění potřebných literárních pramenů.

Anotace

Jméno a příjmení autora: Kateřina Veverková

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra bohemistiky

Název práce: Zpracování vybraných problémů v českých rétorických příručkách ze sklonku 19. století

Podnázev: Ve srovnání se současnými příručkami rétoriky

Název práce v angličtině: Processing of selected problems in Czech rhetorical handbooks from the end of the 19th century

Podnázev v angličtině: Compared to contemporary rhetoric manuals

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Počet znaků: 100 729 znaků

Počet využitých zdrojů: 25

Klíčová slova: rétorika, rétorické příručky, rétor, 19. století, komparace, řečnictví, současnost

Klíčová slova v angličtině: rhetoric, rhetorical manuals, rhetor, 19th century, comparison, oratory, present

Abstrakt

Tato práce se zabývá historickým vývojem řečnického umění a příručkami, které tuto problematiku objasňují. Je rozdělena do dvou částí. První část popisuje historický kontext 19. století s přiblížením politické, sociální a kulturní situace dané doby; základní charakteristiky a vymezení rétoriky včetně osobnosti řečníka a postupného vývoje řečnictví jako disciplíny od starověkého Řecka až po současnost s přihlédnutím k důležitým osobnostem jednotlivých popisovaných etap.

Druhá část se věnuje komparaci příruček z 19. století a těch současných. Nejprve analyzuje jednotlivé příručky z hlediska kompozice, charakteristických znaků a poté příznaky prochází komparací.

Cílem práce je zjistit, zda se rétorika od 19. století stále vyvíjí, nebo zda stagnuje již ve známých pravidlech.

Abstract

This bachelor thesis looks at the historical development of the arts of oratory and manuals that clarify this issue. It is divided into two parts. The first part describes the historical context of the 19th century with an approach of the political, social and cultural situation of the time; the basic characteristics and delineations of the rhetoric including the persona of the speaker and the gradual evolution of the oratory as a discipline from ancient Greece to the present, taking into account the important people of each of the stages described.

The second part is devoted to comparing 19th-century manuals and contemporary ones. First, it analyzes the individual manuals in terms of composition, characteristics, and then the signs undergo comparison.

The aim of the thesis is to determine whether the rhetoric has continued to evolve since the 19th century, or whether it has already stagnated in familiar rules.

Obsah

ÚVOD	8
1. KULTURNĚHISTORICKÝ KONTEXT 19. STOLETÍ	10
1.1 POLITICKÁ SITUACE.....	10
1.2 SPOLEČENSKÁ SITUACE.....	11
1.2.1 Venkovská společnost.....	11
1.2.2 Městská společnost.....	12
1.3 HOSPODÁŘSKÁ SITUACE	13
1.4 KULTURA A UMĚNÍ	14
1.5 NÁRODNÍ OBROZENÍ.....	14
2. VYMEZENÍ RÉTORIKY A OSOBNOSTI RÉTORA	17
2.1 RÉTORIKA.....	17
2.2 RÉTOR	19
3. RÉTORIKA A JEJÍ HISTORIE.....	22
3.1 STAROVĚKÉ ŘECKO.....	22
3.2 ŘÍMSKÉ ŘEČNICTVÍ	23
3.3 STŘEDOVĚK	23
3.4 RÉTORIKA V 19. STOLETÍ	24
3.5 RÉTORIKA A ROZVOJ VE 20. STOLETÍ	25
4. VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI RÉTORIKY	27
4.1 STAROVĚKÉ ŘECKO.....	27
4.2 ŘÍMSKÉ ŘEČNICTVÍ	28
4.3 STŘEDOVĚK	29
4.4 RÉTORIKA V 19. STOLETÍ	30
4.5 RÉTORIKA A ROZVOJ VE 20. STOLETÍ A POZDĚJI	31
5. JEDNOTLIVÉ PŘÍRUČKY URČENÉ KE KOMPARACI	32
5.1 STRUČNÁ NAUKA O ŘEČNICTVÍ SE PŘÍKLADY	32
5.2 ŘEČNICTVÍ, PRAVIDLA O ŘEČI SE VHODNÝMI PŘÍKLADY	35
5.3 VEŘEJNÁ TAJEMSTVÍ ŘEČNICKÉHO UMĚNÍ	37
5.4 RÉTORIKA ANEB ŘEČ JAKO NÁSTROJ	38
5.5 RÉTORIKA, VÁŽNOST MLUVENÉHO SLOVA	39
5.6 RÉTORIKA A KOMUNIKACE	41
5.7 PŘÍRUČKY SPECIALIZUJÍCÍ SE NA MANIPULATIVNÍ RÉTORIKU.....	44
6. KOMPARACE	46
6.1 KOMPOZICE PŘÍRUČKY	46
6.2 RÉTOR (ŘEČNÍK)	47
6.3 DRUHY ŘEČI.....	49
6.4 ČÁSTI ŘEČI	50
6.5 ŘEČNICKÝ ZÁMĚR.....	51
6.6 NONVERBÁLNÍ KOMUNIKACE A PARALINGVISTIKA	52
ZÁVĚR.....	54
SEZNAM PRAMENŮ A ZÁKLADNÍ LITERATURY	56

Úvod

V této bakalářské práci se budeme zabývat některými aspekty vývoje rétoriky. Zda se rétorika nadále vyvíjí, anebo její vývoj stagnuje, doložíme na základě komparace jednotlivých jevů z příruček 19. století a publikací současných zejména z českého prostředí. Nadále zde také zmíníme kulturněhistorický kontext 19. století, vymezení rétoriky a osobnosti řečníka, historický vývoj řečnictví a známé rétory z minulosti.

Toto téma jsme zvolili, protože řeč a komunikaci řadíme mezi nepostradatelné schopnosti, které získáváme již v útlém věku. Mnohdy tuto schopnost bereme jako samozřejmost a myslíme si, že není potřeba svůj mluvený projev jakkoli zlepšovat. Tento jev je možno vidět například na televizních obrazovkách při jakémkoli zpravodajství. Zaujala nás i myšlenka, že v dřívějších dobách, s ohledem na historické okolnosti, byly nároky kladené na zvládnutí rétorických technik rozdílné, a proto jsme se rozhodli prozkoumat určité aspekty vývoje rétoriky.

Cílem naší práce bude dokázat, že i rétorika jako taková prochází jistým vývojem, přestože mnoho z nás tento posun nijak výrazně nevnímá. Tento posun budeme dokládat na základě komparace jednotlivých dominantních prvků z příruček z 19. století oproti publikacím z této doby. Jako hlavní výzkumnou otázku jsme zvolili: Vyvíjí se nadále rétorika, anebo její vývoj stagnuje? Výzkumnou otázku se pokusíme zodpovědět s pomocí komparace, ale také i na základě historických okolností a v souvislosti s kulturou zkoumaného období.

Teoretickou část rozdělíme následovně. V první kapitole vyhraníme 19. století na základě definice od anglosaského historika Erica Hobsbawma. Poté se budeme zabývat kulturněhistorickým vývojem dané éry. Toto období přibližujeme z důvodu kontextu jednotlivých uvedených příruček.

Ve druhé kapitole budeme čtenáře seznamovat především s některými základními reáliemi z oblasti rétoriky. Rétoriku vysvětlíme na základě porovnávání s dalšími disciplínami, jako jsou gramatika, dialektika, poetika a estetika. Charakterizujeme zde osobnost řečníka a kategorizujeme ji do ideálních modelů.

Třetí kapitola bude zaměřena na historický vývoj samotného řečnictví. Tento segment textu bude začínat v době antického Řecka, které je považováno za samotnou kolébku rétoriky. Poté projdeme jejím vývojem přes římské řečnictví, středověkou kulturu, 19. století až po současnou rétoriku.

Ve čtvrté kapitole budeme postupovat stejným historickým vývojem jako v textu předcházející části, avšak tentokrát zmíníme slavné rétory a osobnosti, které svými činy pomohly v rozkvětu této disciplíny, jednotlivých období.

Poté již přecházíme k části praktické. Nejprve zde představíme jednotlivé vybrané příručky, které následně použijeme ke komparaci. Budeme pracovat s těmito tituly: Stručná nauka o řečnictví se příklady (František Bačkovský, 1881); Řečnictví, pravidla o řeči se vhodnými příklady (Václav Markalous 1894); Veřejná tajemství řečnického

umění (Karl Hilty, 1911); Rétorika aneb řeč jako nástroj (Eva Tinková, 2010); Rétorika vážnost mluveného slova (Božena Šmajsová Buchtová, 2010); Rétorika a komunikace (Irena Žantovská, 2015), Zakázaná rétorika (Gloria Beck, 2007) a Manipulativní rétorika (Wladislaw Jachtchenko, 2019). Tyto příručky jsme vybrali na základě jejich jednotlivých prvků a také podle datace jejich vydání. Příručky pocházejí z českého, německého, švýcarského a polského jazyka.

Následně přejdeme k samotné komparaci. Budeme porovnávat jednotlivé dominantní prvky daných publikací, tedy kompozici příruček, osobnost rétora, druhy řeči, části řeči, řečníkův záměr, nonverbální komunikaci a paralingvistiku.

Toto členění jsem zvolila, aby byla rétorika ze všech hledisek dostatečně představena. Kulturněhistorický kontext považuji za důležitý z hlediska zkoumaného vývoje a jeho možných dopadů na něj.

1. Kulturněhistorický kontext 19. století

V této kapitole přibližujeme historický a kulturní kontext 19. století, které je podle anglosaského historika Erica Hobsbawma definováno jako „dlouhé 19. století“. Tento termín poprvé použil ve své publikaci *The age of revolution: Europe 1789–1848* a vyhranil ho letopočty 1789 a 1914. Za počátek století považoval dobu Velké francouzské revoluce, která je mezi širokou veřejností známa pod výrazy svoboda, rovnost a bratrství. Jednalo se o revoluci, která změnila chod evropských dějin a posunula vládnoucí moc od absolutismu směrem k lidu. Druhý hraniční rok přinesl počátek první světové války. Oproti tomuto termínu můžeme stavět do opozice pojem „krátké 20. století“. Tento pojem opět podrobněji rozvedl Eric Hobsbawm a ohranil ho léty 1914 a 1991, tedy od počátku první světové války po rozpad Sovětského svazu. Této problematice se taktéž věnuje v jedné ze svých publikací, která se jmenuje *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*.

1.1 Politická situace

Politická situace nebyla příliš příznivá hned z několika důvodů – poddanství a robota, nespokojenost s politickým uspořádáním, sociální konflikty spojené s trvající nákazou brambor. To vše vyústilo v revoluční rok 1848, který částečně zasáhl i do roku následujícího.

Revoluční léta znamenala výrazné změny v politickém, hospodářském i sociálním vývoji českých zemí i celé habsburské monarchie. Tento proces ovlivnil postavení absolutních složek moci, tedy králů a knížat, a utvořil tak prostor pro vytváření nových liberálních a demokratických idejí.

Březnová revoluce 1848 svrhla Metternichův konzervativní režim v rakouské říši a zamezila pokračování cenzury. Nastalo období politické svobody, které společnost patričně využila v podobě vznášení různých požadavků. Mezi hlavní požadavky této doby se řadily zavedení ústavnosti, zrušení poddanství, vztah habsburské monarchie k Německu a federalizace podunajského soustátí.¹ Společnost dostala možnost zažít první

¹ HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-5. s. 46.

všeobecné volby a poprvé se zúčastnit schůze politických spolků. Dokonce se na jeden rok lidé stali z neplnoprávných poddaných občany.

Stránky českého tisku poskytovaly prostor pro vytváření českého politického programu. Pražské kavárny a hostince hostily mnoho stolových společností, které sehrály důležitou roli ve tvorbě české měšťanské inteligence.

Volební systém do značné míry ovlivňoval i národní stranickou politiku. Stávalo se běžným, že jeden politik cítil příslušnost hned k několika politickým stranám najednou. Příslušnost jen k jedné politické straně se začala prosazovat až na začátku 20. století. V rámci politické reprezentace českého národa působila v letech 1860–1890 Národní strana, která vznikla z liberálního českého měšťanstva.²

1.2 Společenská situace

Důležitou roli v 19. století sehrála mobilita. Nejčastějším důvodem pro trvalý odchod z domova byl sňatek, zejména pro městskou část společnosti. Na venkově se uzavíraly sňatky mezi partnery, kteří bydleli ve vzdálenosti maximálně dvaceti kilometrů.³ Docházelo též k velkému odlivu obyvatelstva do měst, ne však nutně do těch největších. Dalším typem mobility bylo narukování na vojnu.

1.2.1 Venkovská společnost

Docházelo k časté změně v chování obyvatelstva, aby tak zajistili lepší budoucnost pro své následující generace. Mohlo se jednat i o změny v rozporu se základními tradičními hodnotami. Jedinci začali upřednostňovat okruh bližší rodiny před vzdálenějšími příbuznými. Změna chování též byla zřetelná v případě prodeje rodinného dědictví. Kupující se nehledal mezi příbuznými jako následník rodinné linie, nýbrž byl vybrán ten, kdo nabídl nejvyšší finanční obnos.

Zrušení poddanství v roce 1848 změnilo život venkovské společnosti pouze formálně. Hierarchie a zažití hodnoty spojené se systémem v lidech stále zůstaly zachovány. Bývalé vrchnosti poskytovali práci chudším lidem na svých nově nabytých velkostatech a jiných nemovitostech.

² HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-5. s 119.

³ Tamtéž, s. 211.

Rok 1848 znamenal změnu i v právním vlastnictví. Sedláci se stali skutečnými majiteli svých usedlostí, předpisy o dědické posloupnosti a nedělitelnosti statků však zůstaly zachovány.⁴

Nejnižší jednotkou samosprávy se staly obce. Pod obce spadala policie, péče o školství a chudinství, správa obecních financí. Dále se podílely na vybírání daní, volbách, sčítání lidu a vojenských záležitostech.

Venkovská společnost se začala otevírat široké veřejnosti, a proto se na venkov pomalu dostávaly modernizační tendence. Venkovský život budil čím dál tím větší zájem politické sféry. Politici viděli ve venkovském obyvatelstvu potenciální základnu svých budoucích voličů.

1.2.2 Městská společnost

Města oproti vesnicím poskytovala potřebné místo pro veškerý zlomový vývoj v 19. století. Znamenala také cíl pro většinu odsunů obyvatel. Obyvatelé sem přicházeli za vidinou lepšího života pro sebe a své rodiny. Města lákala na možnost nových pracovních příležitostí a měšťtí usedlíci naopak viděli pozitiva v přílivu nových pracovních sil. To vše vedlo k rychlejšímu a snadnějšímu rozvoji průmyslových center.

Ve druhé polovině 19. století vznikl i nový způsob výstavby měst, aby se tak zabránilo mnohočetným požárům, které tyto oblasti postihovaly zejména z důvodu materiálu tehdejších domů, tedy dřeva. Nový záměr při výstavbách posunul vzhled měst kupředu. Města se v dřívějších dobách podobala vesnicím, stály zde pouze jednoduché jednopatrové domy. Nové stavby již měly více pater a byly daleko propracovanější. Vybavení a úroveň bytů se však lišila na základě sociálního postavení jednotlivých rodin. Levné bydlení stávalo především na periferiích.

Zároveň v této době došlo k nárůstu úředníků, lékařů, právníků a dalších složek vzdělaného měšťanstva. V souvislosti s pokračující industrializací také došlo k rozšíření vrstvy podnikatelů a bankéřů. Důležitou složkou industrializovaných měst se stalo dělnictvo. Vznikl fenomén profesionalizace. Společnost se snažila o budování kariéry a postupu v jejím rámci.

⁴ HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-5. s. 224.

Životní jistoty moderní společnosti spočívaly v práci, která je bavila a motivovala na základě patřičného vzdělání, zároveň však musela poskytovat kvalitní rodinné zázemí.

1.3 Hospodářská situace

Na počátku průmyslové revoluce stál pracovní stroj, který vedl k postupné mechanizaci. Pracovní stroj měl stále vyšší nároky na hnací sílu, a proto musel vzniknout jako pohon parní mechanismus, který postupem času dokázal uvést do pohybu hned několik zařízení.

Pracovní stroj se stal základním kamenem pro vznik jednotlivých továren. Zde docházelo k vytváření kooperace mezi jednotlivými mechanismy. Tyto stroje poté na sebe navazovaly a rozdělily si práci tak, aby z nich vznikl funkční mechanismus. Stroje se však musely nějakým způsobem tvořit, a proto se také industrializovala i jejich výroba. Nelze však tento proces definovat stejně na všech územích, industrializace probíhala na každém místě a v odlišných odvětvích jinou rychlostí a v rozdílné intenzitě.

O několik let později začala tzv. „druhá“ průmyslová revoluce v závislosti na vzniklých změnách v jevech, které byly příznačné pro první vlnu revoluce. Druhá vlna přinesla zavádění nových způsobů hromadné výroby, nové materiály, uplatnění vyššího stupně mechanizace, a především využití nových energetických zdrojů – elektřiny a výbušného spalovacího motoru.

Industrializace vedla ke zvýšení zastoupení dělnické třídy v měšťanské společnosti. Měšťanským politickým stranám začaly konkurovat strany dělnické, též došlo ke vzniku odborů.

České obyvatelstvo se v rámci hospodářské situace snažilo o rovnocennost s obyvatelstvem německým. Této snaze bylo uděleno pojmenování ekonomický nacionalismus.⁵ Ekonomický nacionalismus usiloval o posílení ekonomického postavení etnika a tím odstranit jakékoli závislostní vztahy na jiných národech.

Modernizace společnosti přinesla i to, že naturální možnosti směny vystřídaly peníze. Důležité postavení ve společenských hodnotách získala spořivost a opatrnost v zacházení s nabytým bohatstvím a majetkem. V roce 1892 byl přijat zákon o „rakousko-uherské korunové měně“.⁶ Poté se stanovily nové formy platidel.

⁵ HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-5. s. 367.

⁶ Tamtéž, s. 386.

1.4 Kultura a umění

V této době došlo k přelomu i v oblasti uměleckých směrů, přesněji řečeno romantismus postupně zanikal a vznikaly směry nové – realismus, naturalismus, impresionismus, později symbolismus a dekadence. S postupem času umělce opouštěla volnost v jejich tvorbě a měnila se v konkrétní předmětnost. Tyto změny se projeví i v literatuře, kde se romantický lyrismus a dramatismus postupně proměňoval v realistickou výpravnost a později v naturalistickou a impresionistickou popisnost.⁷

V počátcích 19. století převládal preromantismus společně s romantismem. Psala se zejména sentimentální literatura, největší pozornost se věnovala lyrickým žánrům. Romány a ostatní epické žánry se v této době příliš nevyskytovaly, protože romantismus jim neposkytl dostatečný citový odstup pro vyprávění. Doznávala díla, kde se objevoval preromantický typ přírodního člověka, který se inspiroval především lidovou slovesností, avšak již vzbuzovaly odlišné ohlasy než v letech předešlých, vyzdvihovaly spontánnost jedince. Dále zde bylo obtížné rozlišit lyrický subjekt a autora. Postupně se bořily klasicistní přístupy k dramatu, které stavěly dílo na jednotě místa a času.⁸

Ponořenost do nitra se zde stále prohlubovala až nakonec vyústila v nový umělecký směr – symbolismus. Symbolismus odkazoval pomocí jednotlivých symbolů ke světu abstraktnímu. Veřejnost se však brzy probudila ze sladkého mámení vzniklého ze zahloubání do svého nitra a postupně začala odhalovat temnotu a negativní emoce pocházející z okolního světa. Postupně si všímala všech strastí a smutků každodenního života, a tak se začal prosazovat realismus jako umělecký směr. Stíny a temnota se však postupem času prohlubovaly a vyústily v naturalismus v poslední třetině 19. století.⁹

1.5 Národní obrození

Vlastenci, kteří sdíleli podobné myšlenky a názory, se postupně začali seskupovat. Jedno z prvních seskupení vzniklo na přelomu 18. a 19. století kolem publicisty Václava Matěje Krameria.¹⁰

⁷ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2., rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010. ISBN 978-80-7420-011-3. s. 10–11.

⁸ Tamtéž, s. 11.

⁹ Tamtéž, s. 13.

¹⁰ HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-1. s. 20.

Vlastenectví stavělo své základy na dvou fenoménech – historii a jazyku. Historické objevy pokračovaly v barokní hagiografické tradici. V literatuře se postupně začaly objevovat práce, které dříve nemohly být vydány.

Velký důraz se přikládal také českému jazyku, který v historii utlačoval do ústraní jazyk německý. Němčina nahradila češtinu ve všech důležitých sférách společenského života – ve státní správě, školství a dalších oblastech. Na konci 18. století začaly vznikat tzv. obrany českého jazyka, které češtinu obhajovaly jako vyspělý kulturní jazyk.¹¹

Tyto tendence se postupně prohlubovaly, až v 19. století vyústily v národní obrození. Národní obrození lze definovat jako mohutný proces, který chtěl „oživit“ českou společnost společně s národní vědou a kulturou. Při tomto snažení si vzdělanci bojující za národní identitu udali několik cílů, které se snažili naplnit. Mezi ně patřilo obnovení spisovné češtiny, šíření české řeči i v kultuře, například pomocí sbírání lidové slovesnosti, a vytvoření české vědecké terminologie.

Národní obrození lze rozdělit do čtyř fází na základě střídání poetik a literárních směrů. První fáze bývá často označována jako obranná. Probíhala od 70. let 18. století až po rok 1805. V této době můžeme nalézt základy české obrozenecké literatury a známá jména, například Josefa Dobrovského. Josef Dobrovský byl zakladatel vědecké slavistiky a bohemistiky, jazykovědec a spisovatel. Vytvořil normu spisovného českého jazyka a položil základy české moderní vědy. Napsal první českou mluvnici, avšak v této době nevěřil úspěchu českého jazyka, protože vyšší vrstvy společnosti nadále aktivně využívaly jazyk německý, a proto byla mluvnice napsána v němčině. V literatuře dominoval především klasicistní umělecký směr a osvícenství.¹²

Následující druhá fáze působila v duchu ofenzivy a probíhala mezi léty 1806 a 1830. V této době se vzdělanci snažili o to, aby dokázali, že se český jazyk může vyrovnat ostatním jazykům po všech stránkách. Chtěli ukázat, že čeština obsahovala dostatečnou slovní zásobu pro popsání složitých myšlenkových postupů, ale zároveň dokázala splnit i estetickou funkci. V této době vzniklo i vědecké názvosloví, na kterém se podílel Jan Evangelista Purkyně. V této fázi dominoval zejména Josef Jungmann, který prohlásil, že

¹¹ HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-1. s. 23.

¹² MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4818-9.

ten, kdo mluví česky, je Čech. Toto tvrzení bylo typické pro jeho kulturní program, který se zakládal na tezi, že jazyk definuje samotný národ.¹³

Poté přišla vrcholná třetí fáze v letech 1830–1848. V této době vyvrcholil literární romantismus, který stál v opozici oproti biedermeieru, a docházelo ke sblížení ve vztahu literatury a samostatného občana. Český jazyk se postupně rozšiřoval do povědomí i mezi měšťanstvo a vyšší společenské vrstvy.

Čtvrtá fáze znamenala potlačení obrozeneckých snah po neúspěšné revoluci v Praze v roce 1848. Osobnosti, které se na snažení podíleli, byli často tajně sledováni a následně i trestáni včetně zákazu veřejného publikování svých děl. Do této etapy můžeme zařadit i dílo Karla Havlíčka Borovského Tyrolské elegie, které kritizovalo201 policii a společenský systém.

¹³ MACH, Ilona. Národní obrození v českých zemích – 1. fáze (obranná), 2. fáze (ofenzivní), 3. a 4. fáze in pravopisně.cz. [online] [cit. 13. 6. 2023] Dostupné z <https://www.pravopisne.cz/2022/11/narodni-obrozeni-v-ceskych-zemich-faze/#rozdeleni-etap-narodniho-obrozeni>

2. Vymezení rétoriky a osobnosti rétora

Rétorika jakožto disciplína bývá velmi těžko definovatelná. Obsah i hranice rétoriky nestojí na příliš pevných základech, a proto se její předmět bádání často vymezuje v rámci dalších disciplín, jako jsou gramatika, dialektika, poetika, anebo estetika. Vše se v rétorice odvíjí od osobnosti rétora, který pracuje s verbální a nonverbální stránkou projevu za tím účelem, aby publikum přesvědčil o věrohodnosti svého projevu. V této kapitole rovněž představíme jednotlivé ideální modely rétora. Kategorizací rétora existuje mnoho, my však využijeme ideální modely uvedené v publikaci *Rétorika v praxi*, kterou napsal Thomas Wieke.

2.1 Rétorika

Rétorikou bývá často označována jako nauka o řečnictví – zásady, kterými by se měli řečníci, rétoři při svém projevu řídit. Často se vymezuje jako ostrý protiklad ke gramatice a dialektice.¹⁴

Zásadní rozdíl mezi rétorikou a gramatikou spočívá v předmětu obou disciplín. Rétorika zahrnuje ve svém předmětu bádání celý proces jazykového sdělování, do této oblasti zahrnuje i osobnost autora společně s jeho posluchači, zde je příkládán zřetel i na jednotlivé vlastnosti všech osob podílejících se na projevu, ať už jako řečník, nebo posluchač v obecnstvu. Oproti tomu se gramatika zabývá pouze tvořením slov, vět a textu. Přesněji řečeno, za gramatické chyby lze označovat pochybení z oblasti hláskosloví, slovní zásoby, tvarosloví, skladby a nauky o slohu.

Ve vztahu rétoriky s dialektikou lze nalézt některé společné rysy, například základy argumentace a vyvozování závěrů. Rozdíl však spočívá v pragmatičnosti rétoriky, rétor se pokouší zapůsobit na své posluchače a přesvědčit je svými argumenty.

V moderním pojetí je rétorika umístěna na pomezí umění, vědy a dovednosti. Z tohoto důvodu je tedy na místě vymezit ji i v rámci poetiky a estetiky.

Kraus uvádí ve vztahu rétoriky a poetiky především využití mnohoznačnosti v projevech, jak psaných, tak mluvených.¹⁵ Jako prostředky mnohoznačnosti jsou pro nás

¹⁴ KRAUS, Jiří. Rétorika—disciplína moderní. In: *Slovo a slovesnost* [online]. 1974 [cit. 3. 5. 2023].

Dostupné z <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=2234>.

¹⁵ KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0898-7. s. 31.

známé tropy a figury. Mezi nejvyžívanější v této oblasti patří především synekdocha, metafora, metonymie a ironie. Synekdocha slouží pro označení části jistého celku, anebo naopak. V rétorice její využití nalezneme ve vztahu vyjadřovaného celku, tedy obsahu, a prostředky jeho sdělení. Metafora je čím dál tím atraktivnější pro různé jazykovědné disciplíny. Zprostředkovává především zapojení lidského poznání do neznámých souvislostí. Posluchač pomocí metafory více naslouchá danému textu a proniká do souvislostí projevu. To samé platí i pro metonymii, která spojuje věci na logické bázi. Víceznačnost textu posluchač nebo čtenář vnímá na základě ironie, která může být podpořena i zabarveností hlasu a neverbálním vyjadřováním ze strany rétora. Mimo tropy a figury lze v dnešní době zařadit do společných znaků i intertextualitu neboli využití jiných, cizích textů v textu vlastním. V rétorice se tomu rozumí tzv. obecná místa, která byla ustálená a mezi vzdělanou společností běžně známá. Lze sem umístit například kázání, legendy nebo historické výklady děl umělecké literatury.¹⁶

Estetika neboli věda o tom, co je krásné, se sblíží s rétorikou na základě latinských výrazů. Prvním latinským výrazem je bonus. Toto slovo v překladu znamená dobrý a rétorika byla mnohdy označována jako ars bene dicere čili umění mluvit dobře. Dalším latinským slovem přibližujícím tyto dvě disciplíny je bellus, v překladu krásný. Rétorika se označovala za krásnou v případě, kdy byl projev kompozičně vyvážený, harmonický a využilo se v něm vhodných jazykových prostředků.¹⁷

Předmětem rétoriky, jakožto nauky o řečnictví, je tedy pochopitelně jazyk a řeč, přesněji obsah a forma řeči. Při přijetí pronášené řeči posluchačem však záleží i na tom, jak je daný projev přednesen. Rétorovo snažení ovlivňuje mnoho prostředků. Záleží na různých okolnostech – například pro kterou událost byl projev koncipován, jakých bylo užito jazykových prostředků, který jazykový styl byl zvolen. Je důležité, aby vše společně fungovalo a vytvořilo perfektní konečný dojem. Rétorika se však vyskytuje ve všech oblastech běžného života, snažení o správnou řeč lze zahlédnout i například při rozhovoru rodiče s dítětem. Řeč však v minulosti nebyla primárním dorozumívacím prostředkem. V minulosti se dorozumívalo různě, vystřídal se mnoho epoch – epocha znamení a signálů, epocha mluvení a jazyka, epocha psaní, epocha tisku a na konec epocha masové komunikace ovlivněná rozvojem komunikačních prostředků jako televize a rádio.¹⁸

¹⁶ KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0898-7. s. 33.

¹⁷ Tamtéž, s. 46.

¹⁸ ŽANTOVSKÁ, Irena. Předmět rétoriky in ALTAXO: Komplexní služby pro podnikatele. [online]. [cit. 6. 6. 2023]. Dostupné z <https://www.altaxo.cz/provoz-firmy/management/komunikacni-dovednosti/predmet-retoriky>

Většina mluvených projevů však nabývá mnohem složitější kompozice, obsahuje složitější souvětí, a proto je tedy patrné, že nevznikly na základě improvizace. Rétorika se proto pojí i k textu psanému, který projevům poskytuje předlohu a prostor pro dostatečné promyšlení obsahu a sdělované myšlenky. Jako doklad tohoto tvrzení lze uvést některé dochované texty projevů starých řeckých rétorů, například Isokratovy písemné předlohy.¹⁹

2.2 Rétor

V rámci mluveného projevu vzniká vztah mezi řečníkem neboli rétorem a publikem, ke kterému promlouvá. Jeho řeč však ovlivňuje mnoho faktorů, mezi které řadíme například připravenost jeho projevu, blízký, či vzdálený vztah s posluchači a šíře obecnosti, obtížnost tématu a seznámení publika s danou problematikou. Role rétora však není jednoduchá. Tato osobnost by měla zvládnout několik prvků jak z verbální, tak neverbální komunikace.

Správný řečník se nepokouší schovat svou přirozenost, ba naopak by ji měl nechat projevit ve své plné síle. Důležité je rozpoznat své slabé a silné stránky a umět s nimi dle potřeb zacházet. Důležitý faktor stále spočívá v tom, že by měl řečník využít všech možných prostředků k tomu, aby navázal dostatečný vztah se svými posluchači.

Rétoři se dělí do několika skupin podle předpokladu jejich chování. Tyto předpoklady však ve většině případů nejsou naplněny stoprocentně, a proto se jedná o ideální modely. Různí autoři vytváří odlišné modely, my zde však uvedeme kategorie, které ve své publikaci popsal Thomas Wieke.

Nesmělý rétor – tento typ se stěží potýká s trémou, která na něj doléhá. Nevěří si, že dokáže zaujmout své publikum a obstát v dané situaci. Nesmělost řečníka může u publika vyvolat i pozitivní ohlasy a vzbudit v posluchačích sympatie s rétorem. Pozitivní přijetí publikem může rétorovu nesmělost posunout do ústraní a dodat mu chybějící jistotu. V některých případech dochází ke zneužívání nesmělosti ze strany profesionálů, kdy si chtějí obecnost naklonit pomocí hry na jejich citlivost a svědomí. Tento jev je však většinou lehký rozpoznatelný.²⁰

¹⁹ KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0898-7. s. 49.

²⁰ WIEKE, Thomas. *Rétorika v praxi: hovořit je umění, zásady působivého projevu, efektivní komunikace*. Čestlice: Rebo, 2005. Příručka moderního člověka. ISBN 80-7234-418-8. s. 43.

Odměřený rétor – tento typ rétora většinou nebývá publikem příliš dobře přijímán, narozdíl od ostatních zmíněných případů. Rétor nedokáže navázat řádný vztah se svým publikem a jeho posluchači si často kladou otázku, zda promlouvá k nim, nebo zda si pouze zkouší svou nacvičenou řeč. Tento typ zpravidla mluví odměřeně, neplýtvá svými gesty, v mnoha případech se ani nesnaží navázat oční kontakt se svým obecnstvem a pouze hledí do dále za nimi, či na místo nad jejich hlavami. Odstup řečníka od jeho posluchačů může být způsoben odlišnými okolnostmi. Zde záleží na povaze a vlastnostech řečníka, vnějších okolnostech a probíhající situaci, která v daném okamžiku nastala. V tomto případě se často projeví přirozená stránka řečníka. Pokud se chová rétor odměřeně i ve svém osobním životě, zřejmě se nezmění ani v momentě přednášení před širokou veřejností.²¹

Nadřazený rétor – rétor v tomto případě dává jasně najevo, že je více obeznámen s tématem než jeho posluchači. Dokazuje jim své vědomosti a na druhou stranu očekává jakési uznání. Tento postoj bývá často zhodnocen jako arogantní a publikum ho nepřijímá s velkou radostí. Model je vhodné použít v případě, kdy se jedná o odbornou konferenci a vybraný rétor se považuje za největšího znalce na světě v dané problematice. S tímto modelem se můžeme setkat i v politické sféře, anebo ve školství. Typickým příkladem je vztah učitel-žák, kdy učitel zaujímá rétorickou převahu a cílené vedení nad žákem. V tomto vztahu však žák své vedení potřebuje a vyhledává. Pod učitelovým vedením se posouvá dále ke kýženému výsledku.²²

Radostně sdělující rétor – tento typ rétora radostně sděluje veškeré informace, které mu přijdou na mysl a chce s nimi seznámit i své okolí. Jeho projev se často ztrácí v odbočkách a vedlejších tématech. Jednotlivá témata neprochází žádným tříděním dle důležitosti. Posluchači se tímto v dané problematice ztrácí. Přestože se rétor vrátí k hlavní myšlence, publikum je již ztraceno ve víru informací, a proto dochází ke ztrátě kontaktu mezi řečníkem a jeho posluchači, přestože byl na počátku projevu vybudován.²³

Teatrální rétor – rétor si užívá daný projev ve všech možných ohledech. Ke štěstí mu stačí jen myšlenka toho, že přišlo publikum a může jim předat své znalosti. Tento typ se ničím nenechá lehce rozhodit a pracuje se všemi možnými případy, které mohou nastat. Neváhá užít improvizaci a na vše lehce najde řešení, přestože se to jiným typům rétorů

²¹ WIEKE, Thomas. *Rétorika v praxi: hovořit je umění, zásady působivého projevu, efektivní komunikace*. Čestlice: Rebo, 2005. Příručka moderního člověka. ISBN 80-7234-418-8. s. 44.

²² Tamtéž, s. 45.

²³ Tamtéž, s. 46.

může zdát až nemožné. Svůj projev považuje za jakýsi druh hry, kdy je hlavním aktérem a vše kolem něj zaujímá funkci možné kulisy. Řečníkův projev je dynamický a reaguje na potřeby svých posluchačů, aby umocnil jejich zážitek. Při tomto modelu ve většině případů dochází k pozitivní odezvě ze strany obecnstva. Rétorovo vystoupení je však natolik zajímavé, až v některých případech obsah sdělení na posluchačích nezanechává žádné památky a pouze si vzpomínají na téměř herecký výkon přednášejícího.²⁴

Komunikativní rétor – tato kategorie nejvíce spolupracuje se svým obecnstvem. Reaguje na podněty posluchačů a často nabádá k otázkám k dané problematice. Rétor se v této pozici považuje spíše za moderátora mezi sdělením a příjemcem. Dokáže jakékoli složité téma obecnstvu podat v přiměřené a nenáročné formě. Projev se může zdát jako živá diskuse mezi obecnstvem a rétorem, kdy samotný řečník musí rozhovor řídit. Rétor je povinen předpokládat možné odezvy ze strany posluchačů a přizpůsobit tak dopředu svou připravovanou řeč. Je důležité, aby řečník vzbudil dojem, že se řeší problémy publika, nikoli jeho vlastní.²⁵

²⁴ WIEKE, Thomas. *Rétorika v praxi: hovořit je umění, zásady působivého projevu, efektivní komunikace*. Čestlice: Rebo, 2005. Příručka moderního člověka. ISBN 80-7234-418-8. 46–47.

²⁵ Tamtéž, s. 47.

3. Rétorika a její historie

V této kapitole budou představeny jednotlivé etapy vývoje rétoriky – od jejího počátku ve starověkém Řecku až po současnost.

3.1 Starověké Řecko

Starověké Řecko je považováno za kolébkou rétoriky. Tato disciplína se rozrůstala již v homérském období, avšak samotný pojem rétorika se dostal do povědomí až prostřednictvím Platonových dialogů.²⁶ Jazykem pro rétoriku v tomto období byla řečtina.

První zmínky o rétorice pocházely z doby 5. století př. n. l., kdy se tato disciplína řadila mezi tvůrčí umění společně se sochařstvím, stavitelstvím, dramatem a hudbou.²⁷

Již v této době sloužila rétorika jako prostředek k přesvědčování, zejména v politické a soudní oblasti života běžné společnosti. V této době se však jednalo o poněkud jednodušší projevy, které neměly žádnou písemnou předlohu.²⁸ K ovlivnění posluchačů se mělo využít veškerých okolností, které doprovázely daný projev. Tato disciplína však nemohla fungovat bez předpokladu svobody slova a svobodného jednání všech posluchačů a rétora. Oba tyto předpoklady podporoval demokratický vývoj v tehdejšímu Řecku. Rétorika byla častokrát označována jako magie slov. Několikrát ji nařkli z vytváření iluzí a šíření iracionality. Kraus ve své publikaci zmiňoval, že přednes slov v projevu se často označoval jako mocný vládce. Toto označení vzniklo z důvodu manipulace s posluchači, a to v této době vedlo k častému zaměňování s magickým šálením nebo čarodějnictvím.²⁹

V zárodku této disciplíny byl rétor postaven spíše na úrovni herce nebo dramatika. Neměl přinášet pohled na závažnější problémy. Rétorova řeč posluchače vábila pomocí skladby, ne v rámci závažnosti daného problému, a proto se rétorika často využívala při

²⁶ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 22.

²⁷ ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyhé (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 27.

²⁸ TESAŘOVÁ, Drahomíra. Rétorika ve starověkém Řecku in Vesmír. [online] 2013. [cit. 6. 6. 2023] Dostupné z <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2013/cislo-5/retorika-ve-starovekem-recku.html>

²⁹ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 23–25.

slavnostních příležitostech jako honosné projevy. Postupem času se však jazyk začleňoval více do vážného společenského života. Vznikla myšlenka, že rétorika mohla spolupracovat s politickou situací a obhajovat její postoje a názory. Jednalo se však pouze o systém poznatků, které daný rétor musel nabýt, aby je byl schopen prezentovat.³⁰

3.2 Římské řečnictví

Období punských válek mezi lety 264 a 146 př. n. l. přineslo mnoho změn. Řím se postupně dostal na pozici dominantního státu ve Středomoří a Řecko ztratilo svou samostatnost, s tím i svobodu slova.³¹ Nicméně řečtina v této době sloužila jako vzor v oblastech filozofických, literárních a vědeckých. Docházelo často k migraci mezi Řeckem a Římem, většinou z důvodu vyšší vzdělanosti.

Rétorika se v této době potýkala s řadou problémů. Mezi tyto problémy se řadilo i vyhnání řeckých rétorů. Jejich vyhnání zavinił Marcus Porcius Kato, který byl zastáncem latinských hodnot. Toto stanovisko však nemělo dlouhého trvání a řecká rétorika se opět těšila oblibě.³²

Řecké učení však nebylo srozumitelné pro všechny zájemce, kteří se chtěli vzdělávat. Postupně se začaly vytvářet školy latinské rétoriky, aby se vzdělanost zpřístupnila širší veřejnosti. V této době se začínaly shromažďovat veškeré nabyté vědomosti a postupně se zpracovávaly do nových rétorických učebnic a příruček.

3.3 Středověk

Období středověku začalo rozpadem Západořímské říše v roce 476 a datovalo se až do 15.–16. století. Tato éra byla známá především nástupem křesťanství, které ovlivnilo veškerý život veřejnosti, tedy i oblast rétoriky. Z tohoto důvodu se pozornost rétoriky přesunula ze soudních řízení a politických projevů směrem k náboženským kázáním.

³⁰ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 26–27.

³¹ ŽANTOVSKÁ, Irena. Historie rétoriky in: ALTAXO: Komplexní služby pro podnikatele. [online]. [cit. 6. 6. 2023]. Dostupné z <https://www.altaxo.cz/provoz-firmy/management/komunikacni-dovednosti/historie-retoriky>

³² KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 54.

Antické zásady se opět dostaly do popředí v době vzniku univerzit, kdy se rozvíjela akademická řeč. Akademická řeč postupovala podle určitých pravidel, která se svým charakterem přibližovala rétorice antického Řecka a Říma.³³ Změna však nastala z hlediska formy, ve středověku se rétorika uplatňovala zejména v oblastech psané podoby.³⁴

V období středověku se zformovala takzvaná skupina svobodných umění, která vycházela z předpokladů antického učení a ovlivňovala jak světský, tak církevní život společnosti. Do těchto svobodných umění se řadilo celkem sedm disciplín. Třemi základními byly rétorika, gramatika a dialektika. Dále na tyto umění navazovala aritmetika společně s geometrií, astronomií a hudbou.³⁵

3.4 Rétorika v 19. století

Rétorika se v této době považovala za nutnou součást běžného života. Ukotvovala si své postavení v univerzitním prostředí a zároveň se stala nedílnou součástí výchovy dívek i chlapců.

Problémy však nastaly v momentě, kdy se proti rétorice postavila filozofie v čele s Kantem, Fichtem a Hegelem. Kant označoval rétoriku za šálivé umění pracující pouze s iluzemi se snahou zmanipulovat své publikum. Kant však poté ve svém díle *Kritika čistého rozumu* opět zavádí možnost využití přímočarého myšlení. Tímto vytvořil prostor pro rétoriku a hermeneutiku, obor srozumění a hledání smyslu řeči. Rétorika se postupem času stala tématem mnoha sporů v rámci různých oborů. Klasická antická rétorika začala upadat v zapomnění zásluhou klasických filologů. Filozof Friedrich Nietzsche uskutečnil několik přednášek na témata, která se týkala rétoriky. Rétoriku podporoval a vyzdvihoval její kvality v antice i napříč evropskými dějinami. Ve svých přednáškách věnoval velké množství prostoru vymezení vztahu mezi rétorikou a jazykem jako takovým.³⁶

³³ ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 31.

³⁴ KULANDOVÁ, Petra. Rétorika jako volnočasová aktivita pro rozvoj osobnosti člověka. [online] České Budějovice, 2019. Bakalářská práce (Bc.) JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, Teologická fakulta. Dostupné z <https://theses.cz/id/eqooov/29873057>

³⁵ ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 31.

³⁶ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 183–185.

Ve slovanských zemích byla rétorika brána jako součást jazykové a čtenářské výchovy. Pro Čechy hrála důležitou roli publikace *Slovesnost* od Josefa Jungmanna, která byla poprvé vydána v roce 1820. V letech 1845 a 1846 došlo k jejímu přepracování.³⁷ Toto dílo svým rozvržením odpovídalo klasickému výkladu rétoriky – od obecného seznámení s jazykem, přes kapitoly věnované tradiční rétorice až po základy přednesu.³⁸ Dílo *Slovesnost* spadalo do druhé vlny národního obrození, kdy se změny týkaly především jazykové stránky.

V této době také probíhaly inovace týkající se pravopisu. Došlo ke dvěma reformám. První, analogická, se zabývala změnou v psaní konsonantů, tedy že po konsonantech c, z se mělo psát měkké i s ohledem na paradigmatickou analogii. Druhá změna se nazývala skladná. V této inovaci docházelo k záměně konsonantu j za konsonant g a konsonantu j za vokál í. Ve skladné změně také došlo k zjednodušení ve psaní konsonantu w.³⁹

Na konci 19. století se rétorika rozpadla na dílčí obory – výuku mateřského jazyka, základy poetiky a estetiky.

3.5 Rétorika a rozvoj ve 20. století

V této době procházela rétorika temným obdobím. Byla zneužívána nacistickým obyvatelstvem i jejich odpůrci k propagandistickým účelům. V tomto stádiu vývoje docházelo k navýšení manipulativní stránky rétoriky a její postupný vývoj byl dočasně pozastaven.

Tato temná éra přetrvávala dlouho dobu, až do 60. let 20. století. Opětovný rozmach rétoriky souvisel především s výskytem nových komunikačních a mediálních zařízení, tedy televize, rádia a dalších moderních záležitostí.

V 60. letech též docházelo k rozvoji rétorických studií ve slovanských zemích, v Čechách se o pozitivní rozvoj zasloužili zejména badatelé Tříška, Nechutová, Kopecký,

³⁷ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2., rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010. ISBN 978-80-7420-011-3. s. 43.

³⁸ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 193.

³⁹ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2., rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010. ISBN 978-80-7420-011-3. s. 43.

Kraus a Svatoš.⁴⁰ Zásadou těchto badatelů je v dnešní době velmi obtížné zaznamenat všechny publikace, které se zabývají rétorikou. Povědomí o těchto titulech zůstává zachováno jen pomocí digitální databáze.

Technický vývoj mediálních zařízení však nastolil další otázky týkající se vývoje masové komunikace. Společnost se obávala z rozmachu televizního a rádiového vysílání na úkor čtení psaných knih. V rámci „záchranných“ tendencí společnosti začaly vznikat různé podpůrné akce, například Měsíc knihy. Média vytvořila další pojem týkající se komunikace, sdělný (informační) kanál. Jednotlivé informační kanály rozlišujeme podle toho, jaký lidský smysl ovlivňují a jakého nositele informace potřebují. Nositelé informace mohou být různí, lidská řeč, fax, televizní vysílání, rozhlasová stanice a další. V mnoha případech dochází k tomu, že je předloženo příjemci již hotové sdělení, které může zapříčinit menší porozumění a pokles zpětné vazby od cílové skupiny.⁴¹

⁴⁰ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 197.

⁴¹ KRAUS, Jiří. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. V Praze: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1578-3. s. 13–18.

4. Významné osobnosti rétoriky

V této kapitole představíme jednotlivé osobnosti, které se hráli důležitou roli v rozvoji rétoriky. Kapitulu rozdělíme přesně podle historických okruhů v předchozí části naší práce.

4.1 Starověké Řecko

Ve starověkém Řecku se zrodila samotná idea rétoriky jako takové. Mezi první Řeky, kteří se zasloužili o rozvoj této disciplíny, patřil Georgias z Leontinu. Sicilský Řek Georgias z Leontinu žil v letech 483–380 př. n. l. a mezi jeho zásluhy patřilo založení první školy rétoriky. V této škole se snažil své studenty naučit používat řeč tak, aby se svou krásou a působivostí dostala na stejnou úroveň jako básnictví.⁴²

Poté se dále o rozvoj rétoriky zasloužili sofisté, kteří šířili svou moudrost a učení v období 5.–4. století př. n. l. Jejich pojmenování pocházelo z řeckého slova *sofistai*, které v překladu znamenalo učitelé moudrosti. Jako učitelé moudrosti začali cestovat po celém světě a přednášeli před širokou veřejností za poplatek. Předcházeli vzniku filozofických škol a konkurovali filozofům jednotlivcům, kteří své znalosti předávali svým učencům bez ustálené formy. Někteří filozofové nesouhlasili s postupem sofistů a nařkli jejich učení z určitých nedostatků, podle nich se zabývali formou a řečnickou obratností na úkor obsahu sdělení. Do skupiny učitelů moudrosti patřil i již zmiňovaný Georgias z Leontinu.⁴³

Mezi další důležité osobnosti zabývající se rétorikou v období starověkého Řecka patřili Sokrates, Platon a Aristoteles. Významně ovlivnili vývoj dějin z oblasti řečnického umění a nauky.

Sokrates, který žil v období 469–399 př. n. l., se zabýval především otázkami souvisejícími s uměním dialogu. Umění dialogu přidal do svých přednášek a učení.

⁴² ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyhé (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 27.

⁴³ MATERNOVÁ, Kateřina. *Sofisté a jejich styl výuky a vzdělávání*. [online] České Budějovice, 2012. Bakalářská práce (Bc.) JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, Teologická fakulta. Dostupné z <https://theses.cz/id/lgqdg7/1595110>

Sokrates prohlašoval rétoriku za „porodnické umění“ v souvislosti s tvořením nových myšlenek na základě podnětu z partnerovy strany.⁴⁴

Sokratův žák Platon žijící v letech 427–347 př. n. l. našel pro rétoriku jiný název – psychagorie. Tento název měl podtrhnout odlišnou stránku řečnického umění, tedy odpovědnost a morální způsobilost ze strany řečníka směrem k jeho publiku a posluchačům. V některých ohledech však navazoval na svého učitele, Sokrata. Převzal od něj formu dialogu jako možnost, kdy se jednotliví účastníci rozhovoru mohou vyjádřit k danému tématu a přesvědčivě podat své názory a argumenty o správnosti jejich tvrzení. Jako první uznal rétoriku jako ucelenou disciplínu a zařadil ji jako nedílnou součást společenského života. Svě vědění nejvíce vystihl v dialogu *Faidros*.⁴⁵

Narozdíl od Platona, považoval Aristoteles, žijící v letech 384–322 př. n. l., rétoriku za poněkud složitější. Přiřazoval ji spíše k umění než k vědě. Viděl v rétorice možnost hledání správné cesty a poté i nalezení pravdy. Toto tvrzení podle něj platilo i při řešení složitějších problémů, kdy pravda byla nejasná. Svě poznatky a vědění sdílel s veřejností ve spisu *Rétorika* vydaném v roce 347 př. n. l. Zároveň také zavedl postupy pro tvorbu řečnických projevů – tyto zásady užíváme i v dnešní době. Tyto body lze rozdělit na invenci (sběr dat před projevem), organizaci (třídění sesbíraného materiálu, logické rozdělení na úvod, stať a závěr), styl (mezi rozhodující znaky stylu patří zejména publikum přednášejícího a charakter projevu, jeho obsah), zapamatování (správný řečník by měl udržovat neustálý kontakt s publikem a svou psanou podobu projevu uchovávat pouze jako pomůcku v nejhorších případech) a samotný přednes (zde již řečník využívá možností, které zefektivní samotný přednes, např. síla hlasu).⁴⁶

4.2 Římské řečnictví

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, Římané navázali na Řeky s tradicí rétoriky, i když to zpočátku přineslo spory a vyhoštění řeckých rétorů. Mezi nejznámější osobnosti, které byli spjaty s touto disciplínou, patřil například Cicero, Marcus Antonius, Cato, Brutus, Caesar a jiní.

⁴⁴ ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 27.

⁴⁵ Tamtéž, s. 28.

⁴⁶ Tamtéž, s. 28.

Marcus Tullius Cicero žil v letech 106–43 př. n. l. Cicero pociťoval sympatie k řeckému řečnictví, a dokonce se jeho inspirací stal jeden řecký rétor, přesněji řečeno Demosthenes. Cicero se zabýval bližší specifikací samotné osobnosti rétora. Namísto schopnosti argumentace a působivého přednesu vyzdvihoval otázky morálního rázu. Správný rétor by podle něj měl hájit mravnostní správnost a podporovat estetickou stránku svého projevu. Tyto názory svým učencům zprostředkoval pomocí spisu *O řečnickovi* (v původním překladu *De oratore*).⁴⁷

Mezi další významné osobnosti římské éry patřil také Marcus Fabius Quintilianus žijící v období 35–96 př. n. l. Quintilianus prosazoval názor, že bylo potřebné propojit učení společně s nácvikem a praxí. Ve svém dvanáctisvazkovém díle *Základy řečnictví* (v původním překladu *Institutio oratoria*) shrnul veškeré antické vědění týkající se rétoriky a doplnil jej o své vlastní poznatky. Jednalo se o prvního placeného učitele řečnictví a na jeho učebnice navazovala následující středověká rétorika, inspiroval například Šimona Jelena Sušického.⁴⁸

4.3 Středověk

Éra středověku byla rozsáhlé období našich dějin, od rozpadu Západořímské říše v roce 476 př. n. l. až po 15.–16. století. V této době došlo zejména k posílení pozice křesťanství – to mělo zásadní vliv i na rétoriku jako takovou. To samé platilo i v rámci osobností spjatých s touto disciplínou.

Mezi první známé učence rétoriky patřil Aurelius Augustinus žijící v letech 354–430. V jeho učení se nejprve zabýval, zda bylo pro křesťanskou společnost vhodné přijmout antické dědictví v oblastech rétoriky, nebo zda jej odmítnout úplně a postavit vše opět od základů bez jakýchkoli přejímek. Augustinus zastával názor, že bylo potřeba vytvořit takovou rétoriku, která by odpovídala všem požadavkům církve.⁴⁹

Mezi českými rétory v tomto období vynikal také Jan Hus žijící v letech 1371–1415. Hus byl rektorem pražské univerzity a také výborným kazatelem. Jeho díla se považovala za velmi dobré ovládnutí řečnického umění, zejména v jeho univerzitních

⁴⁷ ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyhé (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 29.

⁴⁸ Tamtéž, s. 30.

⁴⁹ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 85.

přednáškách nebo latinsky psaných přípravách. Jeho díla nepostrádala hlubokou myšlenku s dokonalým přednesem.⁵⁰

4.4 Rétorika v 19. století

Zmiňované století přineslo v českých zemích spoustu změn týkajících se jazyka. Zejména se zde odehrálo hnutí, které chtělo dosadit češtinu do pozice národního jazyka, tedy národní obrození.

Mezi zástupci rétoriky se překvapivě objevil i filozof Friedrich Nietzsche, který propojil rétoriku do širších souvislostí, i společně se samotnou filozofií a hlubším promyšlením dané problematiky. Žil v letech 1844–1900. Zprostředkovával přednášky, které se zabývaly historií rétoriky, avšak trvaly pouze jeden semestr z důvodu nezájmu o dané téma ze strany jeho posluchačů. Uváděl, že rétorika, kromě hledání pravdy a dalších úskalí, odrážela i rétorovo citové rozpoložení a zainteresovanost v jeho řeči. Nietzsche se také zasloužil o klasifikaci jednotlivých řečnických žánrů.⁵¹

V českém obrození se také vyskytovalo spoustu důležitých osobností zabývajících se problematikou jazyka a rétoriky.

Mezi nejdůležitější patřil Josef Jungmann žijící v letech 1773–1847. Byl to lexikograf, básník a překladatel. V jeho dílech se inspiroval i Quintiliánem. Jeho dílo *Slovesnost* vynikalo mezi literárně zaměřenými rétorikami. První vydání vyšlo v roce 1820, poté *Slovesnost* prošla změnami v letech 1845 a 1846. Tyto změny ovlivnily rozsah teoretického úvodu a rozšířily okruh praktických ukázek. Jeho rozvržení však nadále odpovídalo tomu, jak byla vykládána klasická rétorika. Jeho rozvržení vypadalo následovně: úvodní poučení o jazyce a zákonitostech češtiny, tradiční oddíly rétoriky a poslední oddíl zabývající se samotným přednášením.⁵²

⁵⁰ ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8. s. 33.

⁵¹ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 187.

⁵² Tamtéž, s. 191–193.

4.5 Rétorika a rozvoj ve 20. století a později

Rétorika se ve 20. století potýkala s řadou problémů, zejména s jejím propagandistickým využitím na straně moci. V zámoří však došlo ke vzpouře proti těmto předsudkům a bariérám.

V Británii se proti těmto problémům postavil literární vědec Ivor Armstrong Richards, který žil na sklonku století, přesněji v letech 1893–1979. Podle něj rétorika představovala pomyslnou kotvu ve víceznačnosti a významových posunech. Zároveň podle něj rétorika přinášela porozumění textu a sbližovala autora a příjemce daného sdělení. Mezi jeho neznámější díla zabývající se touto problematikou řadíme *The Philosophy of Rhetoric* (1936) a *On Interpretation in Teaching* (1938).⁵³

O kontinent dále se belgický filozof s polským původem Chaim Perelman zabýval otázkou argumentace při soudních řízeních. Společně se Stephenem Toulminem vypracoval výběr z časopiseckých studií s názvem *Rhétorique et philosophie Pour une théorie de l'argumentation en philosophie* (1952) a na ni navazující knihu *La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation* (1958). Autoři stavěli argumentaci na čtyřech principech. Prvním byla integrace, kdy vznikl předpoklad, že celá lidská činnost tvořila soubor podobný lidskému organismu, tedy že všechny části spolupracovaly za stejným cílem a za stejných předpokladů. Poté následoval dualismus, to znamenalo, že bylo třeba být otevřený pro všechny nové poznatky. Třetí princip spočíval v revizi. Revize fungovala na principu neustálého tázání. Nakonec přišel princip odpovědnosti, kdy člověk musel stát za svým rozhodnutím a převzít za něj veškeré následky.⁵⁴

⁵³ KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5. s. 200.

⁵⁴ Tamtéž, s. 206–207.

5. Jednotlivé příručky určené ke komparaci

V této kapitole představíme jednotlivé příručky, které dále využijeme ke komparaci pro demonstrování rozdílů a shodných vlastností mezi rétorikou současnou a tou z 19. století. V naší práci se zabýváme především českým prostředím, avšak vybrali jsme i příručky napsané zahraničními autory z hlediska demonstrace vývoje rétoriky napříč historií – v současnosti můžeme nalézt rétorické příručky napsané ve většině světových jazyků, v minulosti se však psaly pouze v řečtině a latině. V představení a jednotlivých rozborech budeme postupovat od nejstarší datované publikace po nejnovější z hlediska přehlednosti a zasazení do kontextu dané doby. Jednotlivé příručky budeme rozebírat pouze z teoretického hlediska, jednotlivé příklady přednesů nebudou více přiblíženy. Příručky z 19. století spadají do datace 1789–1914; tedy do charakteristiky podle anglosaského historika Erica Hobsbawma. Publikace dnešní jsme vybírali z hlediska struktury a neaktuálnějšího data vydání.

5.1 Stručná nauka o řečnictví se příklady

Tuto publikaci napsal František Bačkovský a byla vydána v roce 1881. Její datace spadala do doby, kdy již proběhla vrcholná fáze národního obrození.

Báčkovský (1854–1908) zastával myšlenku národního cítění. Po delší době se mu povedlo získat osvědčení a následně založit vlastní podnik, antikvariát, který podporoval původní českou tvorbu. Ve svém podnikání se však setkal s řadou problémů, zejména v oblasti nedodržování pravidel určených Spolkem knihkupců a nakladatelů. Také vedl dlouhé spory s ostatními profesními organizacemi. Po neúspěšných pokusech o expanzi svého podniku se rozhodl rozšiřovat již zřízenou místnost. Jeho školení absolvovala i řada budoucích nakladatelů. Po jeho smrti podnik převzala jeho ovdovělá manželka Marie Bačkovská, která se svých vlastnických práv vzdala v roce 1919. František Bačkovský svým vlastním nákladem vydával jazykové příručky a učebnice, mezi které spadala i sbírka uvedená ke komparaci, tedy *Stručná nauka o řečnictví se příklady*. Pyšnil se častým zakládáním nových časopisů se snahou vzdělávat a vychovávat mládež, avšak tyto tendence postupně zanikaly z důvodu nedostatečného zpětného ohlasu cíleného publika. Jeho počáteční nakladatelská a editorská tvorba ovlivnila jeho pohled na celou problematiku a jeho pozdější vývoj osobnosti. Pod jeho vedením vycházely i příspěvky

vyjadřující se k dějinám sociálního hnutí, k problematice carského hnutí, sociální romány, satiry na téma školství, politické prózy a jiné.⁵⁵

Rétorická sbírka se především specializovala na příklady. To je zřejmé z jejího rozsahu, ze 130 stran publikace jsou příklady zastoupeny již od strany 34, a proto se jedná spíše o názorné ukázky z běžného života, kdy se řečnické umění uplatňovalo. Knihu rozdělil na oddíl A a oddíl B. Oddíl A nese souhrnný název Nauka o řečnictví a byl rozdělen do dalších podkapitol, které se jmenují Základní pojmy, Všeobecné vlastnosti a požadavky, jimž řečník má dosti činiti, O mluvě řečnickově, Druhy řečí, Části řeči, O důvodech ve provedení či pojednání, Provedení či pojednání několika řečí Ciceronových, O uspořádání látky řeči, O pochodě, jehož jest dbáti při pracování řeči, O učení řeči na paměť a O přednese řeči. Oproti tomu oddíl B tvoří přímé ukázky řeči z různých událostí běžného života, tedy z pohřbu, výročí, anebo z konání schůze.

Již v první podkapitole Bačkovský uvedl, že správný řečník musel dosáhnout jistého cíle, tedy ovlivnění svého posluchače. Běžný člověk se stával řečníkem v případě, kdy dokázal ovládnout formu i obsah své řeči na takové úrovni, aby přesvědčil své publikum a naklonil si ho na svou stranu. Dále řečníka blíže specifikoval určitými vlastnostmi a předpoklady, které by měl ovládnout. Autor napsal, že hlavním předpokladem dobrého řečníka byla výmluvnost, kterou ovlivnil několik dalších faktorů. Dobrý rétor by měl přirozeně ovládat jazyk a dokázat jej využívat v závislosti na dané situaci, avšak nesměl zanevřít na důsledné vzdělávání v oblasti historie, filozofie a dalších zákonitostí. Řečník musel dobře znát své posluchače a podle toho volit vhodná slova tak, aby na ně zapůsobil co nejintenzivněji. Zároveň bylo však důležité, aby trénoval svou paměť a zachovával si duchapřítomnost v jednotlivých přednesech. Pokud si nezachoval duchapřítomnost, nebyl schopen adekvátně odpovídat na dotazy směřující z publika. Bačkovský poté popisoval, že každou vlastnost ovlivňovala charakteristika daného projevu. Správným rétorem se mohl stát kdokoli s pevnou vůlí, kdo nepodcenil cvičení.

V podkapitole O mluvě řečnickově Bačkovský uvedl, že řečník byl povinen se se svým přednesem blížit k básnickému jazyku, aby dokázal zapůsobit i na posluchačův cit a tím ho lépe přesvědčit o jeho tvrzení. Rétorova řeč posluchače získávala do své moci za

⁵⁵ ZACH, Aleš. Dr. Frant. Bačkovský Nakladatelství populárně-naučné literatury, učebnic a původní beletrie v Německém (Havlíčkově) Brodě a v Praze; knihkupectví in SLOVNÍK českých nakladatelství 1849–1949 [online] [cit. 20. 6. 2023] Dostupné z <https://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/dr-frant-backovsky.html>

použití všech možných prostředků. V mnoha případech docházelo k využití tropů a figur, aby řeč působila zvučněji a živěji pro posluchačův sluch. Zároveň však řeč musela splňovat několik kritérií, mezi která patřila zejména srozumitelnost, přiměřenost, mocnost a pádnost jednotlivých výrazů vzniklých pomocí stylistické tvorby jednotlivých souvětí. Řečník se snažil dosáhnout dokonalého odrazu své myšlenky v předneseném projevu.

Podkapitola Druhy řeči pouze třídila řeči dle jednotlivých událostí, kde se mohly vyskytnout a uplatnit. Nalezneme zde rozlišení na řeči duchovní a světské. Mezi duchovní řeči patřilo kázání, homílie (volnější druh kázání) a řeč příležitostná. Pod řeči světské spadaly veškeré řeči soudní, politické, vojenské, akademické, pochvalné a také příležitostné, avšak vykonávaly je světské osoby.

Úvod zaujímal nejdůležitější část rétorova přednesu. Úvod byl první částí přednesu, kterou posluchač slyšel z řečnickových úst, a proto musela navodit pocit klidu. Měl by také odkazovat na prostředí nebo událost, na kterou projev navazoval. Zároveň však nesměl být psán v dlouhém rozsahu, aby publikum neztratilo svou pozornost a zájem o hlavní myšlenku. Po úvodu následovalo hlavní pojednání a závěrek, doslov. Hlavní pojednání obsahovalo předmět celého projevu. Předmět byl v tomto případě přednesen zcela jasně a srozumitelně. Naopak v závěrku řečník opakoval již zmíněné informace. Hlavní pronesené myšlenky sjednocoval do jednoho celku a připomínal je svým posluchačům.

Bačkovský ve svém díle zmínil, že nejdůležitější roli v celém procesu přednesu zastupovaly důvody jeho tvorby. Důvody musely být jasné a nezpochybnitelné, protože ony především přesvědčovaly o pravdivosti rétorovy výpovědi. Řečník do své řeči nejčastěji volil důvody přemlouvací.

Kompozice látky celého přednesu vznikala na základě logického a praktického, psychologického. Hlavní myšlenka by měla být jednoduchá, ale stávaly se i případy, kdy to nebylo možné dodržet a skládala se z více částí. Řečník si zároveň při tvorbě projevu pokládal tři základní otázky, co, jak a kde. Poté rétor začal tvořit svou řeč na základě několika důležitých principů. Řeč musela být koncipována tak, aby jí řečník porozuměl a byl schopen se ji později naučit nazpaměť, protože projev čtený nedosáhl stejného výsledku jako projev přednesený společně s udržovaným kontaktem s publikem.

Publikace Stručná nauka o řečnictví plní předpoklady svého názvu z hlediska stručnosti. Ve všech podkapitolách z oddílu A se nachází pouze část psaného souvislého textu a poté následuje stručný výčet principů, na kterých má zakládat dobrý řečník. Jedná

se tedy o přehledné dílo, které poukazovalo na nejdůležitější zásady v řečnickově životě tehdejší doby.

5.2 Řečnictví, pravidla o řeči se vhodnými příklady

Tuto publikaci napsal Václav Markalous v roce 1894, tedy na pomezí klasického datačního vyhranění 19. a 20. století.

Václav Markalous žil v letech 1847–1905. Jednalo se o středoškolského pedagoga, odborného spisovatele a jednatele Prvního českého včelařského spolku. Za svůj život učil v několika městech, zejména v Hradci Králové, Klatovech a Chrudimi. V jeho tvorbě nalezneme texty týkající se filozofie, literatury, pedagogiky a včelařství. Mezi jeho díla patří například *Nauka o slovu prosaickém*, *Hospodářská čítanka* a *Hospodářské písemnosti*. Jeho synem byl Jaromír John, vlastním jménem Bohumil Markalous, který se proslavil zejména v oblasti psychologické prózy sbírkou povídek *Večery na slavníku* z roku 1920.⁵⁶

Publikace je sestavena ze dvou částí, teoretické a praktických projevů vázajících se na určité události. I v této sbírce příklady převažují teoretický úvod do řečnického umění. Teoretický oddíl se zabýval problematikou řečnictví, povahou řečníka, vypracováním a zapamatováním řeči, samotným přednesem, částmi a druhy řeči, úvodem a závěrkem včetně názorných příkladů, sestavením jednotlivých důvodů a představením slavných osobností rétoriky.

Již na začátku Markalous rozděloval řeč do několika kategorií, přesněji na volnou (nevázanou), básnickou (vázanou) a samotné řečnictví. Řečnictví charakterizoval jako střed řeči vázané a nevázané. Uváděl, že řečnictví muselo zapůsobit na rozum i cit posluchače. Také zde hovořil o výmluvnosti, která pomocí své krásy ovlivňovala samotné obecnstvo. Výmluvnost však dále dělil do tří kategorií: hovornost, rozpravnost a výmluvnost. Výmluvný člověk ovládal i hovornost i rozpravnost, avšak tyto znalosti obohatil také svým vzděláním. Dobrý řečník ovládal mluvu do takové míry, aby vždy vhodně použil svá slova v konkrétní situaci. Nesměl podcenit své i posluchačovo vzdělání. Zachovával si duchapřítomnost a nikdy bez důvodu neurážel své publikum.

⁵⁶ KOBETIČ, Pavel. *Osobnosti Chrudimska: (500 osobností chrudimského okresu)*. Chrudim: Okresní muzeum, 2002. Prameny (Okresní muzeum Chrudim). ISBN 80-902531-8-0.

Uměl pracovat s dechem a nebyl krátkodechý. Markalous hlas přímo definoval jako jasný a mužný. Zároveň však řečník cvičil svou paměť, aby svému obecnstvu nezapomněl nic sdělit.

Markalous popisoval jako nejdůležitější část projevu úvod hned z několika důvodů. Úvod pomohl řečníkovi v dalším postupu při vypracování řeči a zároveň tvořil pomyslný základ pro zapamatování si projevu. Při procesu učení projevu si řečník četl delší úseky textu, nikoli jednotlivé věty.

Samotný přednes zaujímal důležitou část při řečnickém umění. Projev mohl být sebe lépe vypracovaný, ale pokud přednes nenaplnil dostatečnou kvalitu, všechna snaha přišla vniveč. Prezentace řečníka ovlivnila celkový dojem posluchačů. Řečník na podium přišel zcela klidný, ne udýchaný. Stál vzpřímeně a jeho tvář odrážela jeho vnitřní postoj k dané situaci. Svůj hlas a artikulaci přizpůsobil velikosti místnosti a počtu posluchačů. Na začátku i na konci projevu se podle zásad rétor ukláněl.

Stejně jako Bačkovský, dělil Markalous řeč na duchovní a světskou. Mezi řeči duchovní spadala veškerá kázání, výklady a řeči příležitostné. Naopak mezi světské řadil všechny projevy z oblastí politických, soudních, vojenských, akademických, příležitostných a také chvalořeči.

V díle bylo poukazováno především na jednotu textu, tedy jednotlivé části spojit do souvislosti. Všechny části by měly dosahovat stejné rozsáhlosti, například závěrek nesměl svou délkou přesáhnout myšlenku pojednání, a být psány stejným vznešeným jazykem, aby se utvořila ucelenost. Markalous poté více rozváděl problematiku úvodu a závěrku. Úvod upoutal pozornost posluchače a seznámil ho se všemi důležitými okolnostmi, zejména s časem a místem. Naopak tomu závěrek shrnoval veškeré důležité myšlenky, které byly proneseny. Nejdůležitější myšlenka měla zaujímat poslední pozici v proslovu.

Autor uvedl jako nejdůležitější část řeči pojednání (rozjímání), které dokazovalo pravdu projevu, anebo sloužilo k popření negativních připomínek a názorů obecnstva. Markalous uváděl, stejně jako Bačkovský, přemlouvací důvod jako nejdůležitější. Dále se však zabýval seskupováním jednotlivých důvodů a jejich následným seřazením.

Tato příručka, oproti publikaci Bačkovského, obsahovala daleko více souvislého textu, i přesto se zde však našly kapitoly obsahující bodové výčty, jak se má řečník zachovat v dané situaci. Čtenář se v této publikaci mohl snadno orientovat pomocí důkladného obsahu, který dostatečně popisoval i přiložené příklady.

5.3 Veřejná tajemství řečnického umění

Tato publikace vyšla v roce 1911, tedy v době, která datačně již nezasahovala do 19. století. Na začátku naší práce i této kapitoly jsme však uvedli, že 19. století datujeme podle anglosaského historika Erica Hobsbawma, tedy od roku 1789 do roku 1914. Příručku napsal švýcarský spisovatel Karl Hilty, který dále působil jako profesor, právník, filozof a laický teolog. Knihu do českého jazyka přeložil Augenthaler.

Hilty považoval řečnické umění za stejně důležité jako to psané. Řečník neoplýval jen nadáním od přírody, musel své řečnictví pilovat k dokonalosti. Z tohoto důvodu se tedy řečnictví mohli naučit i jedinci bez vrozených předpokladů. Zároveň však zůstalo důležité být přesvědčený o pravdivosti svého projevu a stát si za tím se vši svou přirozeností.

Pravý řečník podle Hiltyho zachovával svou přirozenost a mluvil individuálně, avšak vyhýbal se až přehnané skromnosti. Musel se vyvarovat veškerým vtípům, pokud mu tento dar nebyl nadělen přirozenou cestou. Navzdory tomu však nemohlo dojít k nudnému projevu, přednášející se snažil udržet pozornost posluchače do takové míry, aby řeč vnímal i v oblasti svého myšlení. Rétor smýšlel o svém publiku jako o vzdělaném, a proto se snažil docílit toho, aby jeho řeč vypracoval co nejvznešenějším jazykem.

Hilty kritizoval žádnou i příliš dlouhou přípravu projevu. Žádná příprava způsobila problémy v nepoměru jednotlivých složek řeči a zároveň nedovedla do důsledku hlavní téma. Oproti tomu však příliš velká příprava způsobila citový odstup řečníka od přednesu, a proto nebylo možné dostatečně zapůsobit na své posluchače. Velký časový odstup přípravy od samotného projevu a poté její realizaci přirovnával Hilty k mrtvole, protože chlad spočíval téměř na stejné úrovni. Za nejlepší přípravu považoval uvážení daného předmětu projevu, sepsání myšlenky, avšak nesmělo se příliš lpět na psané předloze.

V tomto článku nalezneme již vyšší míru řešení problematiky neverbální komunikace a fonetické stránky řeči. Hilty zde uváděl možnosti klesání a stoupání hlasu v rámci projevu, anebo postoj řečníka při jeho vystoupení. Také zde zmiňoval zaraženost, se kterou se potýkalo mnoho rétorů. Částečně radil možnosti a postup na vyrovnání se s trémou a obavami, avšak nezacházel do podrobností.

Druhy řeči zde pouze nevyjmenoval, jako tomu bylo u předchozích dvou příruček, ale více je specifikoval a vysvětlil zásady, které se k jednotlivým typům vztahovaly.

Text po celou dobu doprovázely příklady známých jmen, mezi kterými se objevil i Sokrates nebo Augustin. Článek byl psán souvislým textem, nikoli pomocí jednotlivých výčtů rad. Jedná se o text, který je potřeba přečíst celý souvisle, nelze v něm hledat pouze jednu určitou radu jako u předešlých příkladů.

5.4 Rétorika aneb řeč jako nástroj

Tato příručka vyšla v roce 2010 a napsala ji autorka naučných knih Eva Tinková. Kniha je rozdělena do tří větších kapitol Rétorika, Argumentace a Nonverbální komunikace.

Tinková uvedla, že rétorika není pouze umění zaujmout své posluchače, ale jedná se o složitý proces obsahující mnoho věcí, které řečník musí zvládnout, přesněji argumentaci a nonverbální komunikaci. Právého řečníka definovala jako osobnost „zapálenou“ pro věc. Takový rétor by se neměl ke svému publiku stavět zády, chovat se povyšně a veškerá nedorozumění musel vždy stáhnout ke svojí osobě. Rétor by měl zachovávat úctu ke svému obecenstvu. Rétor při projevu zůstával stát, nikoli sedět. Důležitý byl i samotný vzhled řečníka, zahrnující jeho slušné vystupování. Autorka se zde zabývala i cennými radami týkajícími se boje s trémou, například zmínila, že je třeba si zapamatovat úvod jako opěrný bod celého projevu. Zároveň nezapomněla připravenost řečníka z hlediska rozcvičení hlasivek nebo jazyka.

Příprava projevu se odvíjela od pěti základních pilířů, tedy od typu publika a počtu posluchačů, komunikačního záměru, řečnického útvaru a od časového limitu. Typ obecenstva dále ovlivňoval jeho věkový průměr, míra odborné znalosti dané problematiky a také složení, zda se jednalo o homogenní publikum. Místo přednášky by se také nemělo opomíjet z hlediska akustiky, technického vybavení a uspořádání v místnosti. Tinková zde popsala několik komunikačních záměrů, které postavila do jedné roviny, žádný nenabíral větší důležitosti. Záměry byly ovlivněny vybraným řečnickým stylem. Komunikační záměr patřil k informativnímu řečnickému stylu, záměr přesvědčit ke stylu argumentačnímu, pobavení k zábavnému stylu a podtrhnutí atmosféry ke stylu příležitostnému.

Stavba textu začínala v momentě prvotní myšlenky celého přednesu a poté se pozornost přesunula na samotnou kompozici. U kompozice rétor musel brát zřetel na to, že první dojem vždy ovlivnil následný vývoj celého projevu. Z tohoto důvodu zaujímal důležitou funkci úvod projevu, kde se navozoval vztah mezi řečníkem a posluchačem.

Tinková dále rozebírala i samotnou stat', kde docházelo k rozvoji hlavní myšlenky celého přednesu, a poté i závěr. Nezapomněla však ani na upozornění týkající se doplňujících informací, připravenosti na případné dotazy, jazykové přípravy a nastudování projevu. Naučení projevu nazpaměť sloužilo především pro začínající řečníky.

Velkou pozornost Tinková věnovala technické stránce projevu, tedy frázování, artikulaci, intonaci a přízvuku. Zároveň uvedla i možné vady řeči, se kterými se řečník mohl potýkat.

V této publikaci zastupovala velký prostor kapitola Argumentace, tedy obhajování určité myšlenky na základě jednotlivých důkazů. Argumentace má za cíl přesvědčit posluchače o pravdivosti tvrzení. Obsahuje nějaký předpoklad a poté závěr. Tinková ve své příručce popsala, jak správně sestavit argumentaci a poté její jednotlivé typy.

Zároveň se ve velké míře zabývala nonverbální komunikací, tedy řečí těla, která v předešlých sbírkách byla opomínána, anebo pouze zmíněna. Verbální i nonverbální komunikace musí vysílat stejné signály směrem k posluchači, jinak dochází ke zmatení obecnstva. Dále zde podrobněji popsala haptiku (kontakt hmatem), proxemiku (vzdálenost mezi osobami), posturiku (význam polohy těla), mimiku (výrazy tváře), viziku (pohledy), gestiku (interpretace pohybů rukou) a kineziku (řeč pohybů).

Tinková tuto příručku zpracovala přehledně. Veškeré zajímavosti a důležité poznámky byly odlišeny barevně. Nonverbální část obsahuje obrázky jednotlivých signálů tvořených naším tělem, které následuje popis s významem daného jevu. Zároveň se vždy na konci kapitoly vyskytuje shrnutí, kde je uvedeno, čemu se vyvarovat a co naopak praktikovat beze strachu.

5.5 Rétorika, vážnost mluveného slova

Tato příručka vyšla taktéž v roce 2010 a napsala ji psycholožka Božena Šmajsová Buchtová. Tato autorka také prováděla kurzy týkající se rétoriky.

Na počátku příručky autorka uvedla historický kontext řečnického umění. Postupovala od samotného zrodu rétoriky v Řecku až po přínos českého řečnictví.

Autorka se více zabývala technikou mluveného projevu. Od procesu dýchání, přes tvorbu a užívání hlasu až po správnou výslovnost. Oproti Tinkové se však také zabývala problematikou české výslovnosti přejatých slov. Shrnovala zde hlavní tři pravidla jejich

výslovnosti, tedy přesouvání přízvuku na první slabiku cizího slova, nahrazení cizích hlásek hláskami českými a přizpůsobení melodie na klesavou intonaci.

Druhy řeči dělila podle žánru a typu projevu na referát, přednášku, diskusní příspěvek, slavnostní proslovy (oslavný, smuteční, přípitek), řeč soudní a politickou, řeč bankovní, interview, tiskovou konferenci, televizní vystoupení a vyprávění. Toto rozdělení je již rozděleno moderní dobou ovlivněnou masovými médii. Vystoupení v televizním vysílání mělo přitáhnout co největší pozornost diváků a udržet si ji po celou dobu přenosu. Zároveň však autorka upozorňovala na to, aby byl řečník připraven na možný negativní ohlas ze strany diváků. Šmajsová Buchtová popsala také základní zásady při televizním vystoupení. Rétor musel působit uvolněně, a proto bylo důležité, aby se před rozhovorem pořádně nadechl a uklidnil. Rétor se snažil vypadat přívětivě a usmívat se jak na moderátora, tak na štáb, který se podílel na přípravě přenosu. Důležité bylo zachovat pozitivní a příjemnou televizní atmosféru. Pozvaný host se však nesměl nechat vyvést z míry kamerami postavenými kolem a mířenými na jeho osobnost. Navazoval oční kontakt s moderátorem, nebo jiným účastníkem rozhovoru, nikoli s kamerami. Rozhovor měl probíhat jako konverzace mezi blízkými osobami.

Pro vytvoření obstojného mluveného projevu bylo potřeba znát dostatečně spisovný český jazyk. Řeč však mohla být obohacena řadou jazykových prostředků, které rétoriku přibližovaly k estetice a poetice, tedy tropy a figury. Navázání kontaktu s publikem tvořilo základní předpoklad dobrého přednesu. Rétor by měl své obecenstvo patřičně oslovit a poté s nimi udržovat kontakt. Šmajsová Buchtová uvedla, že rétor nejlépe navázal kontakt využitím 2. osoby množného čísla, nebo 1. osoby množného čísla. V příručce se také vyskytují přímé příklady tropů a figur, které mohou být v textu záměrně využity. Například pro zvýšení napětí v řeči lze využít gradaci, kontrast, anebo ironii.

Dobrý řečník si musel osvojit několik základů rétoriky. Mezi tyto základy spadlo vymezení látky, její uspořádání, stavba řeči a slohové vypracování, naučení nazpaměť a poté samotný přednes. Při přípravě samotné řeči si rétor nejprve určil její cíl, čeho chce vlastně svým přednesem dosáhnout. Téma vždy záviselo na složení obecenstva. Řečník postupně nechával plynout myšlenky související s daným tématem a poté je začal spojovat do souvislostí čarami. Sestavil si několik hlavních myšlenek, na kterých se projev zakládal. Rétor poté tyto myšlenky rozdělil podle jejich důležitosti do určitého pořadí. Šmajsová Buchtová v souvislosti s dnešní dobou také připomněla možnost využití názorných ukázek či pomůcek, například prezentace, grafy a sběry dat.

Zvláštní kapitolu autorka věnovala i úvodu a závěru řeči. V úvodu přednesu by mělo zaznít, o čem rétor bude hovořit, bližší představení tématu, a menší obeznámení publika se svou osobou. Naopak v závěru se stručně shrnovaly všechny nejdůležitější myšlenky.

Při samotném přednesu bychom měli být přesvědčeni a dobře rozumět tomu, co říkáme. Při přeřikání textu prohlubujeme znalost a ztotožnění s naším přednesem. Rétor se za své myšlenky a názory nikdy nestydí. Dobře zpracovaný projev je ztracen, pokud řečník nedokáže upoutat posluchače svým přednesem. Umění improvizace bychom neměli podceňovat, v tomto případě mnohdy dochází k hromadění zbytečných vět.

Existuje několik způsobů přednesu řeči. Šmajsová Buchtová zmínila čtyři typy. První nastává v případě, když si připravenou řeč rétor napsal a poté ji celou doslovně přečetl. Druhý typ zahrnoval také písemnou přípravu s tím rozdílem, že řečník se ji naučil z paměti a v případě potřeby nahlédl do svých poznámek. Třetí způsob spočíval ve vystavení hlavních bodů projevu a až při přednesu mluvčí tvořil celé věty. Čtvrtý princip se obcházel zcela bez poznámek, řeč vznikla pouze v řečníkově hlavě. Čtená řeč však posluchače po nějaké době přestala zajímat a rétor s publikem ztratil kontakt. Naopak řeč z paměti si mohl dovolit pouze zkušený rétor.

Tato příručka působí přehledně a zabývá se rétorikou z několika hledisek. Začíná v představení historie rétoriky pro její lepší pochopení a poté postupuje směrem k určitým problémům. Chybí zde základní specifikace rétora jako osobnosti a popis nonverbální strany komunikace.

5.6 Rétorika a komunikace

Tato příručka vyšla v roce 2015 a napsala ji česká divadelní a rozhlasová režisérka a vysokoškolská pedagožka Irena Žantovská. Žantovská rozdělila svou příručku na tři hlavní kapitoly, které se dále rozvíjely do podkapitol. Hlavními kapitolami jsou Historické podoby rétoriky, Teorie a praxe moderní rétoriky a Sociální komunikace jako nutnost, dovednost i umění.

Autorka rozdělila jazyk na verbální (řeč), nonverbální (mimoslovní signály, řeč těla) a paralingvistický (doprovod zvukové podoby řeči). Mezi paralingvistické stránky jazyka řadíme hlasitost řeči, výšku tónu řeči, rychlost řeči, objem řeči, plynulost řeči, intonaci, chyby v řeči, správnost výslovnosti, kvalitu řeči, věcnost hovoru, členění řeči

a frázování. Žantovská tyto složky rozčlenila do čtyř skupin. První byla hlasová dimenze akustického projevu. Do této kategorie spadaly složky hlasitosti, rychlosti, výšky hlasu a vyskytující se chyby. Pomocí těchto atributů nejlépe poznáme strach a hněv u hovořící osoby. Druhá kategorie závisela na časových charakteristikách, a proto sem řadila plynulost řeči a pauzy. Třetí kategorii nazvala jako interakční vztahy v jazykovém skupinovém projevu z důvodu vztahu mezi řečníkem a jeho publikem. V tomto typu zastávalo důležitou roli mlčení, které mohlo být cíleně využito kteroukoli osobou zúčastněné v rozhovoru nebo dialogu. Poslední skupinou byly jiné než slovní akustické projevy. Do této kategorie řadila v dnešní době velmi populární parazitní výrazy, anebo chyby řeči, například přerušování a různé formy opakování.

Neverbální komunikace může potvrzovat rétorova slova, doplnit chybějící poznatky, anebo naopak přinést informaci odlišnou. Žantovská popsala důvody jejího využití jako nahrazení a podporu řeči, vyjádření emocí a postojů, sebe prezentaci. Nonverbální komunikaci dělila do čtyř skupin podle užití. První skupina byly symboly, které lze převést z neverbální komunikace do komunikace verbální. Platí však jen v určitých kulturách. Poté zmínila ilustrátory, které dokreslují signály. Zdůrazňují význam řečnickovy výpovědi, nejčastěji pomocí pohybu rukou. Naopak regulátory usměrňují komunikaci. Pomáhají při změně v komunikaci a v mnoha případech se jedná o pohyby hlavou. Poslední zmiňovanou skupinou byly adaptéry, které dopomáhají zvládnout emoce. V mnoha případech se vyskytují nevědomě ve stresových situacích. Žantovská dále k nonverbální komunikaci uvedla klasické pojmy, tedy haptiku (kontakt hmatem), proxemiku (vzdálenost mezi osobami), posturiku (význam polohy těla), mimiku (výrazy tváře), gestiku (interpretace pohybů rukou) a kineziku (řeč pohybů).

Existují dva druhy veřejných projevů, informativní a přesvědčovací. Při informativním veřejném projevu klademe důraz především na obsah sdělení, který nám pomáhá pochopit novou skutečnost. Při přesvědčovacím veřejném projevu se snažíme využít především výrazovou složku jazyka, se kterou chceme zapůsobit na naše publikum. Veřejné projevy se mohou vyskytovat hned v několika podobách v souvislosti s psanou předlohou. Psanou předlohu lze přečíst, naučit se zpaměti s občasným nahlédnutím do ní, částečně improvizovat, anebo přednášet zcela zpaměti bez využití písemné předlohy.

Řečnické žánry se rozdělují různě, Žantovská ve své příručce využila Mistríkovo dělení na agitační, naučné, příležitostné a náboženské. Agitační žánry mají za cíl především přesvědčit, jejich dominantní funkce je apelativní. Do této skupiny spadají

například řeči soudní a politické. Naučné žánry poučují a informují, dominantní pozici zde zaujímá informační funkce. Tento žánr zahrnuje přednášku, referát, anebo koreferát. Slavností a smuteční projevy řadíme mezi příležitostné žánry. Jedná se o projevy kratšího rozsahu a méně komplikované kompozice. Převažuje zde funkce rituálová a kontaktní. Náboženské žánry se váží na tradici a kulturu. Náboženští rétoři se pokouší získat posluchače na stranu své víry. Do této kategorie přiřazujeme například kázání. Zároveň jsme však v dnešní době obklopeni technickými vymoženostmi, které se dostávají i do sféry mluvených projevů. Rétoři v dnešní době v mnoha případech využívají možnosti vizuální prezentace, která však nutí k další potřebné znalosti, přesněji řečeno technické, pro vytvoření obstojného řečnického projevu.

Pokud jsme si vybrali téma a stanovili náš cíl, poté přecházíme k vypracování hlavní části projevu. V mnoha případech postupujeme pomocí tvorby vzorů, osnov. Po vypracování hlavní části tvoříme úvod a závěr. Žantovská přímo napsala, že úvod by měl být vypracovaný jako poslední část, protože musel získat sympatie našich posluchačů.

Po vytvoření přednesu následovalo samotné řečnické vystoupení. Řečník v tomto případě musel zkontrolovat i svůj zevnějšek, i svým oblečením reprezentoval dané téma. Je nutné během přednesu navázat oční kontakt s obecnstvem a nebát se využít úsměv vždy, když to bude adekvátní. Žantovská také popsala problematiku osobnosti rétora. Věnovala se tvorbě jeho působení na publikum a jejich vzájemným vztahem. Správný řečník musel nejprve objektivně zhodnotit svou vlastní osobnost a poté teprve mohl předstoupit před jeho obecenstvo. Také zde zmínila kategorizace, které vytvořil jazykovědec Edvard Lotko:

- Řečník kompetentní – řečník zná dokonale své téma
- Řečník kultivovaný – vznešeně zachází se svým jazykovým projevem
- Řečník vemlouvavý – řečník se pokouší za každou cenu získat přízeň publika
- Řečník frázista – řečník v mnoha případech použije frázi
- Řečník demagog – řečník využívá manipulaci ve svůj prospěch
- Řečník sugestivní – řečník využívá asertivitu

Tato příručka popisuje základy rétoriky, ale také její historii i moderní pojetí. Žantovská uvádí čtenáře do celkové souvislosti této disciplíny v přehledných kapitolách, které vždy na závěr úseku shrnuje do nejpodstatnějších bodů.

5.7 Příručky specializující se na manipulativní rétoriku

V této kategorii uvedeme dvě příručky – Manipulativní rétoriku, kterou napsal v roce 2019 Wladislaw Jachtchenko, a Zakázanou rétoriku z roku 2007 od německé podnikové poradkyně Glorii Beck. Z této datace je tedy zřejmé, že manipulativní stránka rétoriky není otázkou posledních pár let. Polský autor Wladislaw Jachtchenko působí od roku 2007 jako trenér rétoriky, spíkr a kouč. Založil Akademii argumentace a nabízí přednášky týkající se profesionální komunikace. Jachtchenko spadá mezi elitu deseti předních spíkrů na mezinárodních turnajích rétoriky a obdržel několik cen jako odborník na komunikaci.⁵⁷

Gloria Beck již na začátku své publikace zmínila, že se nejedná o čestný a upřímný způsob komunikace. Rétor užívající těchto metod chce pouze dosáhnout svého cíle nehledě na využití praktiky.

Rétorická manipulace má také své fáze, stejně jako tvorba řečnického projevu. Nejprve si musíme ujasnit náš cíl, poté vyhledat oběť a následně zvolit určitou techniku. Při manipulaci je nutné si zachovat určitý sociální odstup od cílové osoby, abychom neohrozili dosažení našeho cíle. Manipulace zahrnuje i přesvědčení cílové osoby, že mezi ní a řečníkem existuje potenciální vztah navzdory tomu, že řečnický odstup nebyl prolomen. Manipulujeme svou oběť z různých důvodů. Můžeme například chtít způsobit pouze škodu, nebo naopak oběti získat prospěch.

V další fázi trénujeme vybranou manipulativní techniku na cvičné oběti. Cvičnou oběť vybíráme na základě podobnosti s cílovým subjektem. V mnoha případech dochází ke zdráhání využití manipulace na jinou osobu, a proto je důležité uchovávat na paměti odstup od oběti. Po prvotních úspěších přichází na řadu fáze vlastního použití. V této fázi již využíváme manipulaci na cílový subjekt, který chceme ovlivnit. Jako poslední následuje kontrolní fáze, která má za úkol ověřit, zda manipulace fungovala tak, jak jsme si představovali. Mělo by nám to poskytnout zpětnou vazbu, abychom věděli, co při příští manipulaci zlepšit. V této fázi si pokládáme zejména tři otázky – zda reagovala oběť tak, jak jsme si představovali, zda byla zvolená technika ta pravá a zda jsme dosáhli našeho cíle.

⁵⁷ JACHTCHENKO, Wladislaw. *Manipulativní rétorika: nejlepší manipulativní triky a techniky*. Přeložil Iva MICHŇOVÁ. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2205-9. s. 7.

Všechny manipulační techniky lze roztrždit do tří kategorií na základě činnosti mozku zpracovávajícího informace, jazykové formulace a vlastního obsahu informace. Všechny tři parametry lze lehce zmanipulovat. Manipulativní rétorika se tedy dělí na kognitivní zkreslení (zmanipulované vnímání), jazykové triky (zmanipulovaná formulace) a účelová argumentace (zmanipulované důvody).

Manipulace je nemorální, pokud někomu způsobí nějakou škodu. Existují však různé stupně morálnosti manipulace. Tyto stupně určuje míra škody a stupeň právní nevědomosti. Jachtchenko dělí tyto typy:

- Úmyslná manipulace s prospěchem pro druhého – v tomto případě dosahuje prospěchu manipulátor i oběť záměrně
- Manipulace z nedbalosti (neúmyslná) s prospěchem pro druhého – oběť i manipulátor dosáhnou zisku, přestože počátečním úmyslem rétora byl jen jeho osobní prospěch
- „Neutrální“ manipulace bez škody, nebo prospěchu pro druhého – rétor dosáhne zisku, aniž by nějak obohatil, či poškodil oběť
- Manipulace z nedbalosti se škodou pro druhého – rétor neví o tom, že s někým manipuluje, a proto neúmyslně někomu způsobí škodu
- Vědomá manipulace z nedbalosti se škodou u druhého – v tomto případě manipulátor ví, že může oběti uškodit, avšak nechce, aby se to skutečně stalo
- Manipulace s případným úmyslem se škodou u druhého – manipulátor ví o možnosti způsobené škody oběti a zcela tuto variantu akceptuje
- Manipulace s přímým úmyslem se škodou u druhého – manipulátor jedná s vědomím vzniku škody, její vznik však může být nechtěný
- Úmyslná manipulace se škodou u druhého – manipulátor zcela vědomě chce způsobit své oběti škodu

Na konec své příručky autor uvedl, že manipulace není otázkou pouze dnešní doby, ale existuje již od počátků v samotném Řecku, například Platon a Aristoteles přesvědčovali své učence o pravdě. Umění manipulace nás tedy provází po celou dobu existence rétoriky. Obě příručky jsou přehledně seřazeny. Jedná se o soubory manipulativních technik, které snadno můžeme uplatnit v běžném životě, od těch nejjednodušších po ty nejsložitější. Zároveň Jachtchenko na závěr obhájí manipulaci jako něco, bez čeho se v dnešním „světě ostrých loktů“ nelze obejít.

6. Komparace

Umění řečnictví existuje již dlouhou řadu let. První zmínky o rétorice pocházely z antiky ze starověkého Řecka z období 5. století př. n. l. a poté řečnictví prošlo řadou důležitých období, přesněji v Římě, ve středověku a poté v novověku. Mnoho antických zákonitostí řečnického umění se zachovalo do současnosti, avšak některé byly porušeny. První změnu nalézáme v jazyce, ve kterých se příručky psaly. V historii se pro psaní rétorických příruček využívala především řečtina a latina. V současnosti však můžeme vidět, že téměř každý národ se věnuje této problematice. Toto tvrzení dokládáme na základě vybraných příruček určených ke komparaci uvedených v předchozí kapitole, kde se nachází zástupci z českého, švýcarského, polského a německého jazyka.

Otázkou však zůstává, zda se rétorika stále vyvíjí, či její vývoj stagnuje. Použijeme tedy vybrané příručky z 19. století a ze současnosti, kde budeme analyzovat jednotlivé prvky a hledat jejich společné znaky, či odlišnosti. Příručky z historické doby datujeme podle termínu „dlouhé 19. století“ od Erica Hobsbawma, tedy mezi léty 1789 a 1914. Budeme pracovat s těmito tituly: *Stručná nauka o řečnictví se příklady* (František Bačkovský, 1881); *Řečnictví, pravidla o řeči se vhodnými příklady* (Václav Markalous 1894); *Veřejná tajemství řečnického umění* (Karl Hilty, 1911); *Rétorika aneb řeč jako nástroj* (Eva Tinková, 2010); *Rétorika, vážnost mluveného slova* (Božena Šmajsová Buchtová, 2010); *Rétorika a komunikace* (Irena Žantovská, 2015), *Zakázaná rétorika* (Gloria Beck, 2007) a *Manipulativní rétorika* (Wladislaw Jachtchenko, 2019). Tyto příručky jsme vybrali na základě jejich jednotlivých prvků a také podle datace jejich vydání.

6.1 Kompozice příručky

Naši komparaci započneme z hlediska kompozice jednotlivých příruček. V názvech dvou ze tří vybraných publikací z 19. století se vyskytuje slovní spojení „s příklady“. Toto slovní spojení můžeme vidět u publikací Františka Bačkovského (*Stručná nauka o řečnictví se příklady*) a Václava Markalouse (*Řečnictví, pravidla o řeči se vhodnými příklady*). Výjimku nalézáme u publikace od Karla Hiltyho (*Veřejná tajemství řečnického umění*), protože zde se jedná pouze o přepis akademické přednášky, a proto zde nebyl dostatečný prostor na uvedení praktických ukázek řečnického umění.

Příručky od Bačkovského a Markalouse se dělí na dvě velké kapitoly, tedy na teoretické základy a poté příklady uplatnění rétoriky v praxi. Příklady jsou však z větší části již vykonané, někdy i slavné, projevy z historie. Můžeme zde nalézt ukázky z udílení cen, pohřbu, výročí, anebo i příklad řeči, jak Dobrovský jako starosta zahájil první schůzi okresního zastupitelstva. V této době ukázky zaujímal větší část rétorických publikací, a proto se mnoho pozornosti nevěnovalo jednotlivým poznatkům z teorie. Toto tvrzení lze doložit na rozvržení místa pro ukázky a teorii v těchto dvou příručkách:

- Bačkovský: 28 stran teorie, 90 stran ukázek
- Markalous: 23 stran teorie, 61 stran ukázek

V současných příručkách se příklady vyskytují zřídka. Autoři raději věnují svou pozornost teoretickým znalostem, které popisují do větších detailů. V teoreticky zaměřených kapitolách se dočteme například o historickém vývoji, charakteristice rétoriky a řečníka, anebo o nonverbální komunikaci. Z vybraných současných příruček nalezneme příklady pouze v publikaci od Boženy Šmajsové Buchtové (Rétorika, vážnost mluveného slova). V tomto případě se však jedná pouze o minimální zastoupení, přibližně 30 stran z knihy o rozsahu 226 stran. Ukázky zde pochází z oblasti řečí politických, textů dialogických a humorných, anebo z brněnské hantýrky.

Je tedy zřejmé, že v dnešní době autoři upřednostňují teoretickou přípravu před popisem již proběhlých proslovů.

6.2 Rétor (řečník)

Osobnost řečníka je důležitá. Zpracuje svůj projev a poté ho přednáší před posluchači, se kterými zároveň navazuje kontakt a buduje vztah. Prezentace samotné osobnosti řečníka plní důležitou funkci v následujícím přednesu.

V příručkách z 19. století charakterizovali řečníka jako osobu, která dokonale ovládala jazyk a dokázala vhodně volit slova podle dané situace, ve které se ocitla. Svě jazykové schopnosti rétor obohatil znalostmi z historie a filozofie. Nikdy nepodcenil svou i posluchačovu vzdělanost, a proto svůj projev vypracovával co nejvznešenějším jazykem. Působil se vši přirozeností, mluvil individuálně, avšak vyvaroval se až příliš velké skromnosti. Pokud nebyl přirozeně vtipný, vyvaroval se jakéhokoli užívání vtipů. Přesto však musel volit své jazykové prostředky tak, aby jeho projev udržel posluchačovu pozornost. Na podium přišel zcela klidný a nesměl být udýchaný. Prezentace řečníka

ovlivnila celkový dojem posluchačů. Na začátku i na konci projevu se uklonil. Při samotném přednesu stál vzpřímeně a zachovával duchapřítomnost, aby mohl reagovat na případné dotazy směřující z publika k jeho osobě a tématu. Rétor trénoval svou paměť, aby svému obecenstvu nezapomněl sdělit nic z jeho hlavní myšlenky. Svůj hlas a artikulaci přizpůsobil velikosti místnosti a počtu posluchačů. Markalous hlas přímo definoval jako jasný a mužný. Hilty ve své akademické přednášce také radil, jak se vyrovnat se zaražeností.

V těchto publikacích se vždy vyskytla aspoň zmínka o osobnosti rétora, avšak v příručkách současných to není pravidlem. Božena Šmajsová Buchtová této problematice nevěnovala žádnou pozornost. Raději se zaměřila na historický vývoj rétoriky, teoretické základy a několik vybraných ukázek. Eva Tinková ve své knize rétora již zmínila. Jednalo se však pouze o povrchový popis tohoto činitele. Naopak Irena Žantovská se řečníkovi věnovala podrobněji.

Tinková popisovala rétora jako osobu „zapálenou“ pro dané téma, o kterém chtěl hovořit. Podle této autorky by se řečník neměl ke svému obecenstvu stavět zády. Zachovával úctu ke svému publiku a veškerá nedorozumění stahoval ke své osobě.

Žantovská popsala, že řečník by měl nejlépe znát sám sebe a objektivně se zhodnotit před tím, než předstoupí před své obecenstvo. Jeho působení na posluchače však ovlivňuje hned několik faktorů. Člověk je od přírody odsuzující tvor, a proto je zřejmé, že ani rétor tomuto soudu neunikne. Jeho pověst může být ovlivněna haló efektem a to znamená, že nejdůležitější částí jeho prezentace jako osobnosti je první minuta projevu. Osobnost řečníka také podléhá soudům z hlediska způsobu jeho života. Všechny tyto soudy ovlivňují i jeho předpoklady, tedy zda se jedná o důvěryhodnou, kompetentní, anebo charismatickou osobu. Žantovská také uvedla typologii řečníků podle Lotka:

- Řečník kompetentní – řečník zná dokonale své téma
- Řečník kultivovaný – vznešeně zachází se svým jazykovým projevem
- Řečník vemlouvavý – řečník se pokouší za každou cenu získat přízeň publika
- Řečník frázista – řečník v mnoha případech použije frázi
- Řečník demagog – řečník využívá manipulaci ve svůj prospěch
- Řečník sugestivní – řečník využívá asertivitu

Uvedená typologie se zcela odlišuje od kategorického rozdělení, které jsme uvedli v kapitole Rétorika a rétor. Tato skutečnost nám dokládá poznatek, že současné příručky

se rozchází v jednotlivých charakteristikách v problematice osobnosti rétora, především v typologii. Rozlišnost lze vidět i mezi publikacemi Tinkové a Žantovské. Tinková se nevěnovala kategorizaci řečníka, pouze ho popsala jako osobu dodržující slušné chování ke svým posluchačům. V současném pojetí rétoriky řečník musel veškerá nedorozumění svést ke své osobě, naopak v teorii 19. století docházelo k urážení publika, pokud se vyskytl pádný důvod.

Další odlišnost sledujeme z hlediska sjednocenosti příruček v dané problematice. Jak jsme již uvedli, současné publikace toto téma rozebírají z různých hledisek a do různé podrobnosti. Nejedná se o sjednocená fakta. Naopak v 19. století všechny příručky popisovaly téměř tu stejnou charakteristiku.

6.3 Druhy řeči

Tento rys procházel změnami z důvodu kulturního i technického vývoje společnosti. Uvedené tvrzení lze doložit na rozdělení druhů řeči současných i tehdejších.

Příručky 19. století se shodovaly v rozdělení řeči na duchovní a světské. Mezi duchovní řeči patřilo kázání, homílie (volnější druh kázání) a řeč příležitostná. Pod řeči světské spadaly veškeré řeči soudní, politické, vojenské, akademické, pochvalné a také příležitostné vykonávané světskou osobou.

V současnosti se však žánry takto nerozlišují. Náboženství v dnešní době nehraje tak důležitou roli jako v historii, a proto bylo upozaděno. Naopak se do popředí dostala masová média, která ovlivňují každodenní život společnosti. Z těchto důvodů se řeči rozdělují do různých kategorií. Například Božena Šmajsová Buchtová uvedla rozdělení referát, přednáška, diskusní příspěvek, slavnostní proslovy (oslavný, smuteční, přípitek), řeč soudní a politická, řeč bankovní, interview, tisková konference, televizní vystoupení a vyprávění. Již v tomto roztřídění můžeme vidět vliv moderní technologie. Bez pokroku v oblasti techniky bychom nemohli realizovat některé druhy, přesněji interview, tiskovou konferenci, anebo televizní vysílání. Autorka se dále zabývala chováním rétora při výstupu v televizním vysílání, protože se jedná o zcela odlišné vystoupení oproti mluvenému projevu, kdy se řečník staví tváří v tvář svému obecenstvu. V tomto případě druhu řeči musí rétor navazovat oční kontakt s moderátorem, nebo členem rozhovoru, nikoli s kamerami, které jsou natočeny na jeho obličej. Po celou dobu se usmívá na

moderátora i členy štábu, kteří se podíleli na přípravě přenosu. Měla by zde panovat přívětivá atmosféra, jako při rozhovoru mezi blízkými osobami.

Je tedy zřejmé, že v tomto prvku se rétorické příručky vyvíjely, aby dostály požadavkům dnešní technologické doby masových médií. V některých příručkách jsou zahrnuty i náboženské žánry do typologie řeči, avšak nejedná se o stěžejní žánr, jak tomu bylo v 19. století. Z tohoto hlediska však vznikají i nové požadavky na řečníka, jak by se měl chovat před kamerami při přímém přenosu.

6.4 Části řeči

Rétorické příručky 19. století jednotně popsaly, že úvod byl nejdůležitější částí rétorova přednesu. Sloužil k propojení místa, času a události se samotným projevem. Upřesňoval, o čem daný přednes bude, a případně představil samotnou osobnost řečníka. Úvod se měl vypracovat jako první, aby řečníka inspiroval k tvoření dalších částí. Zároveň zastával podpůrnou funkci v případě, kdy by rétor zapomněl, o čem chtěl hovořit. Z tohoto důvodu se rétor vždy učil z paměti především začátek svého projevu. V těchto publikacích se také hovořilo o závěrku a hlavní myšlence díla. V závěrku bylo nutné shrnout veškeré důležité myšlenky, které rétor pronesl. Hlavní myšlenka měla ukončit celý projev. Projev se poté rétoři učili z paměti. Hilty však tuto přípravu odsuzoval. Podle něj příliš zdlouhavá příprava oprostila rétora od citového zabarvení a nadšení z tématu, a proto jeho výsledný projev působil chladně. Hilty tento chlad přirovnal k mrtvole.

V současnosti tyto části nazýváme do jisté míry odlišně. Projev dělíme na úvod, stat' a závěr. Úvod neustále plní nejdůležitější funkci celého projevu, protože se jedná o moment, kdy rétor získává posluchačovu pozornost a přízeň. V tomto okamžiku dochází ke vzniku jejich potenciálního profesního vztahu v rámci přednesu. Z uvedených důvodů se novodobé publikace shodují na tom, že úvod by měl být vytvořen až jako poslední část projevu. To znamená, že rétor jako první vypracuje samotnou stat' a poté se bude zabývat závěrem a úvodem. Závěr stále shrnuje hlavní myšlenky projevu, nevyskytuje se v něm nic, co již dříve řečník nezmínil ve své řeči. Současné rétorické příručky popisují také doplňující informace, připravenost na případné dotazy, jazykovou přípravu a nastudování projevu.

V dnešní době se popisují čtyři typy možnosti projevu s ohledem na psanou přípravu:

- Doslovné přečtení psané přípravy
- Psaná příprava naučená z paměti, využita v případě nutnosti
- Napsané pouze hlavní myšlenky projevu, tvorba celých vět až v rámci projevu
- Zcela bez poznámek

Pouze zkušený rétor si mohl dovolit hovořit zcela bez písemné přípravy. Umění improvizace může způsobit hromadění přebytečných vět, které nejsou důležité pro dané téma. Mluvený projev také zahrnuje manipulaci s moderními technologiemi, které zefektivňují celkový dojem. Rétor může využít následných ukázek grafů, sběrů dat, anebo prezentace. K využití těchto pomůcek je však nutné ovládat základní technické znalosti.

Řeč tedy prošla vývojem z hlediska názvů jednotlivých částí, jejich důležitost však zůstala beze změny. Pouze se změnil postup při vypracování projevu. V historii se úvod zpracoval jako první část, v současnosti se píše po sestavení celého přednesu. Rozdílnost spočívá také v doprovodných pomůckách, které rétor při přednesu mohl využít. V 19. století musel na posluchače zapůsobit pouze svou osobností a připraveným textem, avšak v současnosti řečníci využívají moderní technologie pro názorné ukázky týkající se daného tématu.

6.5 Řečnický záměr

V 19. století se udával pouze jediný řečnický záměr – přemlouvací. Rétor se snažil za každou cenu přesvědčit svého posluchače o pravdivosti svého tvrzení, a proto nezůstal žádný prostor v projevu pro jiný záměr. Ve vybraných rétorických příručkách popisovali, že existuje záměrů více, avšak žádný jiný nebyl zmíněn.

V současnosti existuje velké množství řečnických záměrů. Žantovská uvedla tyto záměry: informační, rituálový, kontaktní, apelativní. Apelativní záměr nalezneme především u agitačních žánru, například u řečí soudních a politických. Rituálový a kontaktní záměr se objevuje nejčastěji u slavnostních a smutečních přípitků. Informační záměr se nachází u naučných žánrů, tedy přednášky a referátu. Navzdory tomu však přemlouvací záměr neupadl v zapomnění. V nynější době se čím dál tím víc rétorů zabývá

problematikou argumentace a této disciplíně vyhrazují zvláštní místo ve svých příručkách.

S postupem doby také začaly vznikat příručky zabývající se manipulativní rétorikou. Mezi vybranými publikacemi uvádíme dva příklady: Zakázanou rétoriku od Glorii Beck a Manipulativní rétoriku od Wladislawa Jachtchenka. Tyto příručky popisují různé praktiky manipulace, od těch nejjednodušších po ty nejsložitější. Všechny manipulační techniky lze rozřadit do tří kategorií na základě činnosti mozku zpracovávajícího informace, jazykové formulace a vlastního obsahu informace. Všechny tyto tři parametry lze lehce zmanipulovat. Manipulativní rétorika se tedy dělí na kognitivní zkreslení (zmanipulované vnímání), jazykové triky (zmanipulovaná formulace) a účelovou argumentaci (zmanipulované důvody). Manipulace se však pohybuje na rozhraní toho, co je a co není morální. Stává se nemorální v případě, kdy někomu způsobí nějakou škodu.

Řečnické záměry se příliš nezměnily, přemlouvací funkce existovala již od dob antického Řecka, kde vzdělaní rétoři přesvědčovali své učence o pravdě. Přemlouvací záměr se pouze dál vyvíjel, až se ocitl na pomezí morálních zásad. Také se začaly hojněji popisovat záměry ostatní, které byly dříve upozadřovány.

6.6 Nonverbální komunikace a paralingvistika

V rétorických příručkách z 19. století nenalezneme přímé zmínky o existenci jiné než jazykové stránce projevu, tedy o nonverbální komunikaci a paralingvistice. V této době se pouze popisovaly nonverbální a paralingvistické doprovody mluveného projevu, avšak pozornost autorů se zaměřovala zejména na mluvenou stránku a okolnosti s ní spojené. Markalous ve své publikaci uvedl, že rétor během projevu měl stát vzpřímeně a ve své tváři odrážet jeho vnitřní postoj k dané situaci. Svůj hlas a artikulaci přizpůsoboval velikosti místnosti a počtu posluchačů. Hilty se zabýval špatným nadechováním v rámci projevu, které ovlivňovalo rychlost rétorovy řeči, tedy velká rychlost u dlouhých souvětí a pomalé tempo u kratších vět. Kritizoval příliš hlasité modlitby u některých knězů. Zmínil i nejasnou výslovnost a jako řešení tohoto problému uvedl hlasité čtení dobrých spisů. Připisoval důležitost také postoji, pohybům rukou a těla.

V současných rétorických příručkách se tato problematika rozvíjí již pod přesnou terminologií – nonverbální komunikace a paralingvistika. Dnešní paralingvistika řeší problémy týkající se hlasitosti řeči, výšky tónu řeči, rychlosti řeči, objemu řeči, plynulosti řeči, intonace, chyb v řeči, správnosti výslovnosti, kvality řeči, věcnosti hovoru, členění řeči a také frázování. Žantovská tyto složky rozčlenila do čtyř skupin. První byla hlasová dimenze akustického projevu. Do této kategorie spadaly složky hlasitosti, rychlosti, výšky hlasu a vyskytující se chyby. Pomocí těchto atributů nejlépe poznáme strach a hněv u hovořící osoby. Druhá kategorie závisela na časových charakteristikách, a proto sem řadila plynulost řeči a pauzy. Třetí kategorii nazvala jako interakční vztahy v jazykovém skupinovém projevu z důvodu vztahu mezi řečníkem a jeho publikem. V tomto typu zastávalo důležitou roli mlčení, které mohlo být cíleně využito kteroukoli osobou zúčastněné v rozhovoru nebo dialogu. Poslední skupinou byly jiné než slovní akustické projevy. Do této kategorie řadila v dnešní době velmi populární parazitní výrazy, anebo chyby řeči, například přerušování a různé formy opakování.

Nonverbální komunikace může potvrzovat rétorova slova, doplnit chybějící skutečnosti, anebo naopak přinést informaci odlišnou. Nonverbální komunikace se dále dělí do kategorií podle typu jednotlivých pohybů. V současnosti rozlišujeme haptiku (kontakt hmatem), proxemiku (vzdálenost mezi osobami), posturiku (význam polohy těla), mimiku (výrazy tváře), gestiku (interpretace pohybů rukou), kineziku (řeč pohybů) a viziku (jednotlivé pohledy).

Nonverbální komunikace a paralingvistika byla zaznamenána již v tehdejších publikacích, avšak jednalo se pouze o stručný popis bez přesné terminologie. Tyto rysy popisovali v souvislosti s osobností řečníka a mluveného projevu, nikoli jako samostatné celky tvořící podstatu řeči stejně jako mluvené slovo. V současnosti můžeme nalézt přesné rozlišení jednotlivých pohybů těla, anebo znaků paralingvistické charakteristiky. Tato rozlišení jsou dále terminologicky kategorizována a podrobně popsána včetně významů daného jevu. Je tedy zřejmé, že v 19. století uznávali zejména mluvené slovo jako základ řečnického umění a neuvažovali nad ovlivněním ze strany nonverbální a paralingvistické stránky jazyka.

Závěr

Cílem této práce bylo dokázat, zda se rétorika nadále vyvíjí, anebo její vývoj stagnuje. Řečnické umění existuje již od 5 století př. n. l. z období antického Řecka, kde žilo mnoho důležitých osobností, které položily základy pro tuto disciplínu. Mezi nejdůležitější osobnosti této doby patřily Georgias z Leontinu, Sokrates, Platon a Aristoteles. Poté se centrum řečnictví přesunulo do antického Říma, kde se lidé učili nejprve podle řeckých vzorů a později začali postupně vytvářet své vlastní rétorické školy. Rétoriku postupně začalo ovlivňovat křesťanství ve středověku. V této éře vývoje se rétorické příručky psaly v řečtině a latině. Naopak v současnosti nalezneme rétorické příručky tvořené ve většině světových jazyků. Mezi vybranými příručkami určených k výzkumu jsme například uvedli zástupce českého, německého, švýcarského a polského jazyka.

V minulosti rétorika prošla řadou změn, avšak naší základní otázkou bylo porovnat rétoriku z 19. století s tou současnou, abychom viděli, zda tyto posuny nadále pokračují, anebo nikoli. Ve vyhranění 19. století jsme se neřídili datačně, ale ohraničili jsme ho léty 1789 a 1914, událostně Velkou francouzskou revolucí a první světovou válkou. Toto ohraničení se nazývá „dlouhé 19. století“ a poprvé jej definoval anglosaský historik Eric Hobsbawm ve své publikaci *The age of revolution: Europe*.

K výzkumu jsme využili komparaci rétorických příruček z 19. století a příruček ze současnosti na základě podobnosti a odlišnosti jednotlivých prvků. Pracovali jsme s příručkami od Františka Bačkovského (*Stručná nauka o řečnictví se příklady*, 1881), Václava Markalouse (*Pravidla o řeči se vhodnými příklady*, 1894), Karla Hiltyho (*Veřejná tajemství řečnického umění*, 1911), Evy Tinkové (*Rétorika aneb řeč jako nástroj*, 2010), Boženy Šmajsové Buchtové (*Rétorika, vážnost mluveného slova*; 2010), Ireny Žantovské (*Rétorika a komunikace*, 2015), Wladislawa Jachtchenka (*Manipulativní rétorika*, 2019) a Glorii Beck (*Zakázaná rétorika*, 2007). Ke komparaci jsme si vybrali tyto prvky: kompozice příručky, rétor, druhy řeči, části řeči, řečnický záměr, nonverbální komunikace a paralingvistika.

Kompozice jednotlivých vybraných příruček se lišila. Příručky z 19. století upřednostňovaly praktické ukázky historických projevů před teorií. Ve většině případů byly rozděleny na dva nerovnoměrné oddíly, tedy teoretické předpoklady a příklady.

Knihy však zpravidla obsahovaly příklady o rozsahu více než 50 % obsahu. V současnosti se však autoři více věnují teorii a jejímu podrobnému výkladu, praktické ukázky se vyskytovaly jen zřídka.

Osobnost řečníka se příliš nevyvíjela, naopak se prohlubovaly již známé vědomosti a striktní pravidla toho, co by měl dobrý řečník dodržovat. Příručky z 19. století se shodovaly v jednotném popisu toho, jak by měl vypadat správný rétor. Autoři současných příruček tuto problematiku dopodrobna rozvíjeli a vytvářeli nová terminologická pojmenování a kategorizace osobnosti řečníka.

Druhy řeči byly v 19. století ovlivněny náboženstvím, a proto se dělily pouze na dva základní druhy – řeči duchovní a světské. Kulturní a technický vývoj však toto rozlišení ovlivnil, a proto se v dnešní době vyskytují zcela různá třídění žánrů. Mezi specifické žánry současnosti můžeme zařadit televizní vysílání, interview a tiskovou konferenci. Tyto žánry vznikly v souvislosti s technologickým pokrokem.

V historii i současnosti se považuje úvod za nejdůležitější část projevu. V historii však úvod nesloužil pouze k upoutání obecnosti a uvedení celého projevu, ale i jako opěrný bod při učení přednesu zpaměti, a proto bylo nutné si tuto část dokonale zapamatovat a vypracovat jako první pro podporu rozvoje následujících myšlenek. Naopak v současnosti se úvod vypracovával jako poslední část, aby dokonale vystihl hlavní myšlenku celého textu. Účel však plní stejný.

V 19. století se hovořilo pouze o přemlouvacím důvodu, který všichni autoři upřednostňovali, protože rétorika byla chápána jako umění přesvědčit posluchače o své pravdě. V dnešní době se zmiňují i ostatní možné řečnické záměry jako informativní, apelativní, zábavný, kontaktní a rituálový. Přemlouvací důvod však vyústil do stádia, které hraničí s morálními zásadami, tedy do manipulace.

V historii se termíny nonverbální komunikace a paralingvistika vůbec nevyskytovaly. V příručkách jsme našli náznaky jednotlivých prvků, avšak jen stručně ve zmínce k jinému většímu tématu. Dbalo se především na mluvený projev a ostatní stránky řeči byly upozadovány. V současnosti se nonverbální komunikace a paralingvistika staví do stejné roviny důležitosti jako mluvené slovo. Novodobé příručky přesně vyhraňují a popisují znaky patřící do každé kategorie.

Na základě komparace jsme zjistili, že se rétorika nadále vyvíjí. Rozdíly však nejsou razantní. Tato disciplína reaguje na kulturní i technologický vývoj doby a snaží se těmto pokrokům přizpůsobit. Také prohlubuje již známé vědomosti do podrobností a upozaduje slavné rétorické počiny z historie.

Seznam pramenů a základní literatury

Knižní publikace

BAČKOVSKÝ, František. *Stručná nauka o řečnictví se [i.e. s] příklady*. V Něm. Brodě: Frant. Bačkovský, 1881.

BECK, Gloria. *Zakázaná rétorika: 30 manipulativních technik*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1743-2.

HILTY, Karl. *Veřejná tajemství řečnického umění*. Praha: J. Otto, [1911]. Světová knihovna (J. Otto).

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2., rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010. ISBN 978-80-7420-011-3.

HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-5.

HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-1.

JACHTCHENKO, Wladislaw. *Manipulativní rétorika: nejlepší manipulativní triky a techniky*. Přeložil Iva MICHŇOVÁ. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2205-9.

KOBETIČ, Pavel. *Osobnosti Chrudimska: (500 osobností chrudimského okresu)*. Chrudim: Okresní muzeum, 2002. Prameny (Okresní muzeum Chrudim). ISBN 80-902531-8-0.

KRAUS, Jiří. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. V Praze: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1578-3.

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0898-7.

KRAUS, Jiří. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2., přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2001-5.

MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4818-9.

MARKALOUS, Václav. *Řečnictví: pravidla o řeči se vhodnými příklady*. Chrudim: Václav Markalous, 1894.

ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika: vážnost mluveného slova*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3031-8.

TINKOVÁ, EVA. *Rétorika aneb řeč jako nástroj*. Prostějov: Computer Media, 2010. ISBN 978-80-7402-074-2

WIEKE, Thomas. *Rétorika v praxi: hovořit je umění, zásady působivého projevu, efektivní komunikace*. Čestlice: Rebo, 2005. Příručka moderního člověka. ISBN 80-7234-418-8.

ŽANTOVSKÁ, Irena. *Rétorika a komunikace*. Praha: Dokořán, 2015. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-712-5.

Ostatní zdroje

KRAUS, Jiří. Rétorika—disciplína moderní. In: *Slovo a slovesnost* [online]. 1974 [cit. 3. 5. 2023]. Dostupné z <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=2234>.

KULANDOVÁ, Petra. Rétorika jako volnočasová aktivita pro rozvoj osobnosti člověka. [online] České Budějovice, 2019. Bakalářská práce (Bc.) JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, Teologická fakulta. Dostupné z <https://theses.cz/id/eqooov/29873057>

MACH, Ilona. Národní obrození v českých zemích – 1. fáze (obránná), 2. fáze (ofenzivní), 3. a 4. fáze in pravopisne.cz. [online] [cit. 13. 6. 2023] Dostupné z <https://www.pravopisne.cz/2022/11/narodni-obrozeni-v-ceskych-zemich-faze/#rozdeleni-etap-narodniho-obrozeni>

MATERNOVÁ, Kateřina. Sofisté a jejich styl výuky a vzdělávání. [online] České Budějovice, 2012. Bakalářská práce (Bc.) JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, Teologická fakulta. Dostupné z <https://theses.cz/id/lgqddq7/1595110>

TESAŘOVÁ, Drahomíra. Rétorika ve starověkém Řecku in Vesmír. [online] 2013. [cit. 6. 6. 2023] Dostupné z <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2013/cislo-5/retorika-ve-starovekem-recku.html>

ŽANTOVSKÁ, Irena. Historie rétoriky in: ALTAXO: Komplexní služby pro podnikatele. [online]. [cit. 6. 6. 2023]. Dostupné z <https://www.altaxo.cz/provoz-firmy/management/komunikacni-dovednosti/historie-retoriky>

ŽANTOVSKÁ, Irena. Předmět rétoriky in ALTAXO: Komplexní služby pro podnikatele. [online]. [cit. 6. 6. 2023]. Dostupné z <https://www.altaxo.cz/provoz-firmy/management/komunikacni-dovednosti/predmet-retoriky>

ZACH, Aleš. Dr. Frant. Bačkovský Nakladatelství populárně-naučné literatury, učebnic a původní beletrie v Německém (Havlíčkově) Brodě a v Praze; knihkupectví in SLOVNÍK českých nakladatelství 1849–1949 [online] [cit. 20. 6. 2023] Dostupné z <https://www.slovník-nakladatelstvi.cz/nakladatelstvi/dr-frant-backovsky.html>